jazyka označuje jednak príručný alebo vreckový elektrický lampáš na suchý galvanický článok (t. j. batériová lampa) a jednak suchý galvanický článok sám. Tento suchý galvanický článok do elektrického lampáša sa v terminológii pomenúva slovom *batéria*. Od podstatného mena *batéria* utvoríme príponou *-ový* vzťahové prídavné meno *batériový*, ktoré má jasne terminologický ráz.

Z povedaného potom vychodí, že hodiny, ktoré sú poháňané suchým galvanickým článkom, teda batériou (alebo batériami), treba v obchodnej nomenklatúre, kde sa vyžaduje jednoznačnosť, presnosť a výstižnosť pomenovania, nazývať *batériové hodiny*. Pomenovanie *baterkové hodiny* možno však používať v bežnom hovorovom štýle jazyka, kde sa nevyžaduje terminologická presnosť a jednoznačnosť.

Š. Michalus

Dôchodca — dôchodcovia, nie „dôchodci". — J. B. z Košíc sa spytuje, či 1. pád mn. čísla od podstatného mena *dôchodca* má v spisovnej slovenčine *-i („dôchodci")*, alebo *-ovia (dôchodcovia)*.

Podstatné meno *dôchodca* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *hrdina*. V Morfológii slovenského jazyka (Bratislava 1966, s. 86—87) sa konštatuje, že v 1. páde mn. čísla podstatných mien tohto typu je základná pádová prípona *-ovia*, napr.: *darcovia, obrancovia, dozorcovia, sprievodcovia* a pod. Príponu *-i* majú slová cudzieho pôvodu zakončené v 1. páde jedn. čísla na *-ta* a slová s príponou *-ista, -ita*, napr.: *marxista — marxisti, socialista — socialisti, slavista — slavisti, kozmopolita — kozmopoliti*.

Domáce slová zakončené na *-ta* majú pádovú príponu *-ovia*, napr.: *tata — tatovia, mešťanosta — mešťanostovia, starosta — starostovia*.

Podľa Morfológie slovenského jazyka (s. 87) pri podstatných menách s príponou *-ca* je v 1. páde mn. čísla pádová prípona *-i* popri pádovej prípone *-ovia* iba pri slovách *výherca — výhercovia/výherci* a *záujemca — záujemcovia/záujemci*. Pri ostatných slovách zakončených príponou *-ca* je pádová prípona *-ovia* (nie *-i*), napr.: *výpravca — výpravcovia, darca — darcovia, dôchodca — dôchodcovia*.

Žiada sa ešte doplniť, že podrobnejšie sa touto otázkou zaoberala M. Marsinová v štúdii *Nominatív plurálu v type sudca* (SR, *36*, 1971, s. 79—85). V štúdii sa odporúča kodifikovať (a teda aj v praxi používať) ako systémové tvary s príponou *-ovia*, a tvary s príponou *-i* hodnotiť ako nespisovné.

J. Jacko

OZNAM: Slovenský literárny fond udeľuje od r. 1972 dva razy do roka prémiu za spoločensky angažovanú tvorbu. Z autorov, ktorí prispievajú do nášho časopisu, dostali v r. 1972 prémiu J. Mistrík za štylistické príspevky a M. Majtán za onomastické články. V r. 1973 dostal prémiu J. Ružička za úvodník *Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry* a M. Pisárčiková za články o synonymách.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 3

Štýly výslovnosti

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

V úvahe o učebniciach slovenčiny sme vyslovili požiadavku, že by absolventi ZDŠ mali poznať aj základy zvukovej štylistiky spisovných prejavov. Keby sme v našich výkladoch postupovali od jednoduchšieho k zlo itejšiemu a od základu k nadstavbe, museli by sme sa otázkou zvukovej štylistiky zaoberať neskoršie. Lenže pri systematickejšom výklade ortoepickej látky ťažko sa môžeme zaobísť bez toho, žeby sme niektoré zvukové prostriedky reči od začiatku nehodnotili podobne, ako sa iné jazykové prostriedky hodnotia v štylistike.

Nebude azda zbytočné, ak tieto poznámky o zvukovej štylistike začneme úvahou o všeobecnom základe, na ktorom stojí aj zvuková štylistika jazyka. Týmto základom je norma (jazyková norma).

Ako vieme, spoločnosť môže jestvovať len tak, že sa jej členovia spravujú istými pravidlami spoločenského života a práce. Každý člen spoločnosti sa musí správať podľa zásad, ktoré prijala spoločnosť ako celok. Také zásady určujú spôsob spolunažívania jednotlivcov, ich povinnosti k spoločnosti a záväzky spoločnosti oproti nim. Každá rozvinutejšia spoločnosť má celé súbory takých zásad. Oddeľuje v nich prípustné od neprípustného, ba určujú sa aj spôsoby, ako sa vymáha spoločensky predpísané konanie jednotlivcov a skupín jednotlivcov, určujú sa výmery trestov za nedodržanie zásad atď. Tieto zásady a pravidlá obyčajne voláme normami. Spoločenské normy usmerňujú najrozličnejšie oblasti spoločenskej činnosti a spoločenského prejavovania sa jednotlivcov.

Aj jazyk ako spoločenský výtvor a v spoločnosti používaný dorozumievací nástroj je riadený normami. Ako príklad spontánneho prejavovania sa jazykovej normy možno napr. spomenúť vznik veršovačiek a prekáraniek, v ktorých sa vysmieva „nepekná", „smiešna" reč príslušníkov niektorých nárečí, pravda, z hľadiska iných, obyčajne susedných nárečí.

Treba povedať, že v skutočnosti nejestvuje objektívne kritérium, podľa ktorého by sa jedno nárečie mohlo pokladať za lepšie alebo krajšie ako iné, ani kritérium, podľa ktorého by sa niektoré nárečie mohlo hodnotiť ako smiešne. Také sa môže zdať iba z hľadiska sústavy, v ktorej príslušný prvok nejestvuje, takže sa zdá nenáležitý, zbytočný alebo dokonca smiešny. Ako „smiešne", „zvláštne", „nepekné", t. j. príznakové sa hodnotí práve to, čo sa vymyká z platnej normy. Z tohto hľadiska sa niekedy (vedecky neopodstatnene) hodnotia nielen nárečia, ale aj celé jazyky. Aj označovanie vzdialených (napr. afrických) jazykov za „exotické" je čiastočne prejavom takéhoto posudzovania z hľadiska inej normy (alebo iných noriem).

Náš príklad však ukazuje, že jazyková norma má v spoločnosti veľkú vážnosť a prísne sa stráži. Ten, kto ju porušuje, vystavuje sa nebezpečenstvu osobnej výlučnosti a spoločenského výsmechu, straty spoločenskej prestíže a znehodnotenia vlastných rečových, ale aj iných spoločenských prejavov. Pestovanie takejto výlučnosti neprináša nijaké materiálne ani nemateriálne zisky a jednotlivec prakticky ani nemôže úplne poprieť (odmietnuť) jazykovú normu, lebo by to preňho znamenalo nemožnosť dorozumenia sa s inými hovoriacimi a jeho vylúčenie zo spoločnosti. Azda práve preto nemusí spoločnosť určovať peňažné pokuty ani väzenie za priestupky proti jazykovej norme. Bolo by, pravdaže, veľmi zaujímavé ukázať, aké organizačné a pracovné ťažkosti spôsobujú poruchy v rečovej komunikácii a aké materiálne straty vznikajú spoločnosti z narúšania jazykových noriem.

Rečové dorozumievanie je najdôležitejší spôsob komunikácie (výmeny informácií a dorozumievania) v spoločnosti a bez dobrého komunikačného nástroja nemôže jestvovať ani jedna hospodársky a kultúrne vyspelá spoločnosť. Ale o čo dôležitejšie, obsahovo a situačne rozmanitejšie úlohy jazyk v spoločnosti plní, o to viac musí byť vypracovaný, o to pevnejšia a rozpracovanejšia musí byť aj norma jeho spoločensky najdôležitejšieho útvaru — spisovného jazyka.

Medzi vývinom spoločnosti, komunikačnými funkciami jazyka a pevnosťou a rozpracovanosťou spisovnej normy jestvuje teda priamoúmerná závislosť. Jedným z dôsledkov tejto situácie je aj spôsob posudzovania odchýlok od normy: čím pevnejšia je norma, tým nápadnejšie sú odchýlky od nej. A to je zasa predpoklad na cieľavedomé a funkčné využívanie vyskytujúcich sa variácií rozličných jazykových prvkov,

predpoklad na funkčné využívanie „zvláštností" a na obohacovanie, zdokonaľovanie a ďalšie diferencovanie prostriedkov spisovného jazyka.

Vývin spoločnosti spôsobuje, že sa rozmnožujú úlohy, ktoré musí plniť spisovný jazyk, a že sa spisovný jazyk používa v takých okolnostiach a situáciách, ktoré si vynucujú osobitný výber jazykových prostriedkov, osobitnú stavbu a úpravu jazykových prejavov. Tak vznikajú jazykové štýly.

V našich štylistických príručkách sa uvádza, že štýly spisovného jazyka (hovorový, náučný, publicistický, administratívny, umelecký — porov. MISTRÍK, 1970) vyznačujú sa aj osobitnými zvukovými prvkami. Za také prvky sa pokladá väčšia alebo menšia dôkladnosť artikulácie, spôsob využitia a miera účasti intonačných zložiek na jazykovej komunikácii (melódia, dynamika, tempo a rytmus reči, výška hlasu a prestávky), ale aj výber a organizácia zvukových zložiek v rečovom prejave. Hovorí sa, že „zvukové prostriedky sú potenciálne veľmi výrazným štylistickým prostriedkom" (MISTRÍK, 1965, s. 252), ba aj to, že „každému štýlu, každému žánru a prehovoru zodpovedá istá invariantná zvuková podoba" (ibid., s. 270).

Z ortoepického hľadiska nemajú spomenuté zvukové prostriedky reči rovnakú hodnotu. Intonačné prostriedky sú napr. veľmi pohyblivé (variabilné). Nemajú také ustálené typy realizácií, ako je to napr. pri výslovnosti hlások, a rozsah ich zmien je veľmi veľký. Aj ich sluchové spracúvanie a hodnotenie je inakšie. Napr. náš sluch má schopnosť rozoznať aj veľmi malé zmeny v tónovej výške. Okrem toho jestvuje silná prirodzená závislosť niektorých intonačných prvkov od fyzických a psychických stavov hovoriaceho a veľká citlivosť počúvajúceho na tieto prvky. To spôsobuje, že sa tieto prvky vo veľkej miere využívajú na prenos tzv. nejazykovej informácie a že sa doteraz podarilo nájsť medzi nimi len niekoľko typov (tried). Sú to práve tie triedy, ktoré majú jazykovú funkciu. Napr. v sile zvuku rozoznávame hlavne dve (resp. tri) triedy: relatívne silnejší zvuk stotožňujeme s prízvučnosťou (dôrazovosťou), relatívne slabší zvuk s neprízvučnosťou slabík. Aj v melodickom priebehu rozoznávame iba niekoľko typov, ktoré zasa spájame s druhmi viet a s výstavbou súvetí (napr. oznamovacia veta sa vyznačuje kadenciou, neukončená výpoveď polokadenciou atď.).

Tieto zvukové prostriedky reči (melódia, dynamika, tempo a rytmus reči, výška hlasu a prestávky — tzv. suprasegmentálne alebo nesegmentálne javy) ako jazykovo menej využiteľné sú normované voľnejšie. (O týchto zvukových prostriedkoch reči sa už písalo v Kultúre slova. Pozri SABOL, 1972.) Práve preto majú aj menšiu štýlotvornú hodnotu. Pevnej norme podliehajú zo zvukových prostriedkov reči predovšetkým artikulačné javy v užšom zmysle, t. j. výslovnosť (článkovanie — arti-

kulácia) hlások a ich úpravy v súvislej reči. Tzv. suprasegmentálne zvukové prostriedky reči sú skôr riadené len normou akejsi relatívnej platnosti (účinnosti), a ako sme povedali, len čiastočne sa spájajú s tzv. jazykovou informáciou.

Osobitná situácia vo zvukovej rovine reči je daná ešte aj tým, že inventár pevne normovaných a o to sa opierajúci inventár štylisticky príznakových a štylisticky ustálene využívaných zvukových prvkov je podstatne menší ako inventár ostatných jazykových prostriedkov.

Z tohto a z predchádzajúcich faktov vyplýva, že na zvukovej rovine reči nejestvujú podmienky na utvorenie zložitejšej siete štýlov spisovného jazyka, ba ani na utvorenie takých a toľkých štýlov, aké sa v spisovnej slovenčine rozoznávajú podľa iných jazykových prostriedkov a mimo zvukovej roviny.

Teoretický rozbor a pozorovanie jazykovej praxe nás núti roztriediť zvukové prostriedky spisovnej slovenčiny do troch skupín. Z nich jedna tvorí akýsi základ a východisko triedenia, takže ju najvhodnejšie môžeme pokladať za triedu štylisticky neutrálnych prostriedkov, zostávajúce dve triedy sú štylisticky príznakové a iba dopĺňajú a ohraničujú základnú triedu. Usudzujeme, že v zhode s prirodzeným hodnotením a podľa skutočného stavu treba tieto tri štýly slovenskej spisovnej výslovnosti kvalifikovať a terminologicky označiť ako „vysoký" („vyšší"), „neutrálny" a „nižší" štýl slovenskej spisovnej výslovnosti. (Situácia v spisovnej slovenčine nie je výnimočná. Náš návrh má napr. oporu v podobnom ortoepickom hodnotení zvukových prostriedkov spisovnej ruštiny v sovietskej jazykovede. Porov. AVANESOV, 1972.)

Štýly slovenskej spisovnej výslovnosti definujeme takto:

N e u t r á l n y š t ý l slovenskej spisovnej výslovnosti je základná podoba (typ) spisovnej výslovnosti. Používa sa vo väčšine hovorených prejavov v štýloch verejného styku. Je to tzv. explicitná forma slovenskej spisovnej výslovnosti. Jej nositeľmi sú tí hovoriaci, ktorí poznajú spisovnú normu, zachovávajú jej kodifikáciu a majú aktívny vzťah k spisovnému jazyku; osobitne však tí hovoriaci, ktorí sa vedome usilujú aj o rozvíjanie vyjadrovacích možností a výrazových prostriedkov spisovného jazyka. Neutrálny štýl slovenskej spisovnej výslovnosti nie je tzv. priemerný úzus spisovnej výslovnosti. (Pozri KRÁĽ, 1966.)

V y s o k ý (v y š š í) š t ý l slovenskej spisovnej výslovnosti charakterizujeme tými znakmi zvukovej roviny jazyka, ktoré sa vyskytujú v slávnostných hovorených prejavoch, napr. pri kultúrnych výročiach, vo verejných prejavoch osobitnej spoločenskej vážnosti (rozlúčková reč, slávnostný prihovor), v prejavoch, kde je primeraný klasický alebo klasicizujúci štýl (resp. výrazový materiál), čiastočne v scénickej výslovnosti. Použitie vysokého štýlu predpokladá poznanie a ovládanie neutrálneho štýlu spisovnej výslovnosti a osobitnú citlivosť na zvukové

prostriedky spisovného jazyka. Tzv. písmenková výslovnosť nie je vysoký štýl spisovnej výslovnosti.

Pre vysoký štýl slovenskej spisovnej výslovnosti sú príznačné napr. tieto prvky: dôsledná výslovnosť samohlásky *ä (päť, mäso, navädza);* nenásilná (neafektovaná) výslovnosť záverového ďasnového *n* pred úžinovou spoluhláskou, napr. v slovách *benzín, banský, bronchitída;* zreteľná výslovnosť spoluhlásky *j* v susedstve samohlásky *i*, napr. v slovách *bo isko, prijímať;* výslovnosť skupín *tst, dst* v slovách *predstúpiť, predstaviteľ, podstreliť, nadstavba* ako [pretstúpiť, pretstaviteľ, otstreliť, natstavba]; zachovanie menej zdomácnenej podoby výslovnosti prevzatých cudzích slov, ktoré majú už aj zdomácnenú podobu (napr. výslovnosť slova *kanoe* ako *keňú*) a i.

Nižší štýl spisovnej výslovnosti sa vyskytuje predovšetkým v hovorovom štýle. Je to štýl súkromného a familiárneho styku a štýl bežnej konverzácie, štýl každodenného jazykového kontaktu v užšom pracovnom kruhu (pravdaže, pokiaľ sa dorozumievanie a jazykový styk uskutočňuje v spisovnom jazyku).

Nižší štýl spisovnej výslovnosti charakterizujú napr. tieto prvky: výrazne oslabená výslovnosť tzv. úžinového *ŋ* resp. až nazalizácia predchádzajúcej samohlásky [bẽzín, bãskí]; splývanie rôznoslabičných samohlások do dlhej samohlásky ako napr. v slove *doobeda* [dóbeda], alebo zmena rôznoslabičných samohlások na jednoslabičné spojenie ako napr. v slove *leukémia* [leukémi-a]; vynechávanie spoluhlásky *j* pri samohláske *i* [bo-isko]; zjednodušovanie zdvojených spoluhlások ako napr. v slovách *nižšie, bližšie, päťdesiat, predseda, otca* [ňišje, bľišje, peďesiat, preceda, oca]; zjednodušovanie alebo splývanie spoluhláskových skupín v slovách *božský, hasičský, predzimný* [boskí, hasickí, prezimní] atď.

Na rozlíšenie troch štýlov slovenskej spisovnej výslovnosti možno v ortoepickom slovníku použiť tieto značky: vysoký (vyšší) štýl možno označiť hviezdičkou pred slovom (segmentom slova), nižší štýl okrúhlou zátvorkou. Spracovanie hesla v ortoepickom slovníku by potom vyzeralo takto:

päťdesiat peďďesiat; (peďe)-; *pä-
benzín beŋzín; (beŋz-); *benz-
kanoe kano-e; *keňú-
hasičský hasičskí; -(ickí)

Na fonetickú transkripciu tzv. zdvojených spoluhlások by bolo vhodnejšie použiť osobitný znak, napr. ležaté *v* (>). Transkripcia zdvojených spoluhlások by potom vyzerala takto:

päťdesiat pe>ďesiat; (peďe)-; *pä-
predseda pre>ceda; (prece)-

Treba, pravdaže, ešte raz pripomenúť, že úplná väčšina slov nebude mať výslovnostný variant vo vyššom, ani v nižšom štýle spisovnej výslovnosti.

Katinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

AVANESOV, R. I.: Russkoje literaturnoje proiznošenie. Moskva, Prosveščenie 1972, 414 s. + gramofónové platne s brožúrkou.
KRÁĽ, Á.: Problémy slovenskej ortoepie. SR, *31*, 1966, s. 325—335.
MISTRÍK, J.: Slovenská štylistika. Bratislava, SPN 1965, s. 312.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1970, 415 s.
SABOL, J.: O časovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 97—100; ten istý: O silovej modulácii súvislej reči. Tamže, s. 129—133; ten istý: O tónovej modulácii súvislej reči. Tamže, s. 193—196.

Pestovanie spisovnej reči u Chorvátov

ANTUN ŠOJAT

Chorvátskosrbský alebo srbochorvátsky jazykový diasystém[1] obsahuje súhrn rečových vlastností Čiernohorcov, Chorvátov, Muslimov a Srbov. Chorváti v Chorvátsku nazývajú jazyk, ktorým hovoria a píšu, chorvátskym. Po stáročia bola oblasť osídlená spomenutými južnoslovanskými národmi podelená do kultúrnej sféry rozličných civilizácií a náboženstiev — západoeurópskej (katolíckej), byzantskej (ortodoxnej, pravoslávnej) a orientálnej (muslimskej) —, po strate štátnej samostatnosti do rozličných cudzích štátnych formácií (Uhorsko, Benátky, Turecko, Rakúsko, Francúzsko, Rakúsko-Uhorsko, Taliansko). V rozličných civilizačných a politických pomeroch sa rozvíjali na tejto oblasti spisovné prejavy rozličnými smermi.

Písomné stopy chorvátskeho jazyka a jeho osobitostí sa zjavujú veľmi skoro. Prvé inskripcie v chorvátskej hlaholike patria do obdobia

[1] „... diasystém — systém vyššieho stupňa abstrakcie, v ktorom sú obsiahnuté všetky tie štruktúrne vlastnosti, ktoré sú spoločné všetkým jazykovým systémom vstupujúcim do rámca jedného jazyka...“ R. Katičić, Identitet jezika. Suvremena lingvistika, 5—6, 1972, s. 7.

chorvátskej redakcie staroslovienskeho jazyka.[2] V 12. a 13. storočí prvky ľudového jazyka stále viac prenikajú do staroslovienskej predlohy náboženskej literatúry aj do prekladovej stredovekej literatúry[3] a vo veľkej miere už v priebehu 13. storočia[4] a do konca 14. storočia úplne prevládajú v náboženskej i privátno-právnej svetskej literatúre. Z druhej polovice 14. storočia (pravdepodobne z roku 1380)[5] pochodí najstarší chorvátsky spevník, tzv. *Parížsky kódex,* s duchovnými piesňami, ako hovorí J. Vajs,[6] „takmer celkom v živom ľudovom jazyku".

Najväčšia časť stredovekých textov je napísaná na základe čakavského nárečia, ale sú aj štokavské zápisy. Do výskytu prvých svetských umeleckých diel, takisto v čakavčine a štokavčine,[7] bol vypracovaný aj rýmovník čakavského verša, ktorý silne vplýval aj na prvé štokavské dubrovnícke básnické diela[8] s množstvom čakavských jazykových osobitostí.[9] V *Trojskej romanci,* preloženej do čakavčiny okolo roku 1300, nachodíme slovo *kaj* a aj niektoré iné kajkavizmy.[10] Čakavskí básnici Hvarčania načúvali štokavskej reči Dubrovničanov, s ktorými boli v osobných priateľských vzťahoch,[11] a v ich čakavských textoch nachádzame rad štokavských osobitostí — a tak je to aj v dielach Budinića, Ivaniševića, Kavanjina, Vitaljića a iných čakavcov, také tenden-

---

[2] Napr. pamiatky Baščanska ploča z r. 1100, Valunska ploča, Grdoselski a Plominski natpis.

[3] Porov. napr. Mihanovićev apostol (12. stor.), Bečke odlomke (13. stor.), homiletické spisy, apokryfy, legendy, stredoveké poviedky, mystériá, modlitebníky, reguly, lekcionáre a iné, zachované v prepisoch z 13.—16. stor.

[4] Porov. napr. Povaljské listiny (r. 1250), Istrianske rozvodové právo (r. 1275) a Vinodolský zákon (r. 1288).

[5] MALIČ, D.: Jezik prve hrvatske pjesmarice. Záhreb 1972, s. 5 n.

[6] VAJS, J.: Starohrvatske duhovne pjesme. In: Starine JAZU 31, s. 259.

[7] Na samom začiatku 16. storočia (1501) vychádza veľké básnické dielo M. Marulića *Istorija svete udovice Judite u versih harvacki složena,* prvé štokavské svetské verše, ľúbostná lyrika Šiška Menčetića (1457—1527) a Džoreho Držića (1461—1501) sú takisto z prelomu 15. a 16. storočia. Prvý chorvátsky pôvodný román *Planine* od P. Zoranića je napísaný v čakavčine v r. 1536 a vyšiel v Benátkach r. 1569. Prvé svetské scénické dielo, dramatická ekloga Džoreho Držića *Radmio i Ljubmir,* pripadá do 15. stor. (pozri prehľad J. Hamma v práci *Stari pisci hrvatski.* 33. Záhreb 1965, s. 128 n.) a chorvátske scénické umenie dostalo už v komédiách Marina Držića (1508—1567) diela, ktoré podnes žijú na juhoslovanských a svetových javiskách.

[8] Porov. básnické zápisy, ktorých výber je publikovaný v antológii *Zlatna knjiga hrvatskoga pjesništva.* Záhreb 1971, s. 7—27.

[9] Osobitne hojné čakavizmy sú v básňach Š. Menčetića a Dž. Držića.

[10] KOMBOL, M.: Povjest hrvatske književnosti. Záhreb 1945, s. 37.

[11] Porov. posolstvá P. Hektorovića N. Nalješkovićovi a M. Vetranovićovi, Vetranovićových šľachticov hvárskych P. Hektorovićovi a i.

cie sú očividné i v jazyku chorvátskych protestantov.[12] Dubrovnícki a iní dalmatínski spisovatelia venujú svoje diela váženým osobnostiam zo severného Chorvátska,[13] v prvých dielach kajkavskej literatúry sú mnohé čakavské a štokavské prvky,[14] kajkavskí spisovatelia neskorších období si vyberajú do svojho spisovného jazyka tie kajkavské osobitosti, ktoré sú najbližšie osobitostiam čakavčiny a štokavčiny alebo sú s nimi identické,[15] ozaljská skupina spisovateľov si utvára svoj spisovný prejav na základe čakavského nárečia s mnohými osobitosťami kajkavského a štokavského nárečia.[16] Popri štokavskej *ijekavskej* literatúre sa pestuje v 17.—19. storočí aj *ikavská* štokavská literatúra v Dalmácii, Slavónii a v Bosne.[17] Jednotlivé nárečové charakteristiky „pokrajinských" literatúr voľne prechádzali z jednej do druhej, vo všetkých obdobiach chorvátskej literatúry boli vedomé snahy po zreteľnosti a zrozumiteľnosti diel na čím väčšej oblasti, vo všetkých obdobiach jestvovali vzájomné jazykové vplyvy všetkých chorvátskych spisovných prejavov, čo ovplyvnili tak osobné kontakty jednotlivých spisovateľov, ako aj vzájomné poznávanie literárnej tvorby.

Všetky podstatné osobitosti súčasného chorvátskeho spisovného jazyka (vyjmúc kontinuitu hlásky *ě*) sa nachodia v dielach štokavských ikavských spisovateľov 18. storočia a v chorvátskej jazykovede sa ich jazyk hodnotí ako začiatok súčasného chorvátskeho spisovného jazyka.[18] Pravda, ako sme naznačili, kontinuita chorvátskeho spisovného prejavu trvá od samého začiatku jazykovej diferenciácie; táto kontinuita sa osobitne jasne prejavila od konca 14. storočia do prítomnosti, keď sa (napriek úplne diferencovaným nárečiam, so všetkými nárečovými osobitosťami, ktorými sa vyznačujú aj dnes) úroveň spisovného vyjadrovania oddeľuje od konkrétnej hovorovej bázy jednotlivých spisova-

---

[12] Enciklopedija Jugoslavije 4, s. 526 n. Pozri Jezik srpskohrvatski.

[13] Napr. B. Krnarutić venoval svoje dielo *Vazetje Sigeta grada* (Benátky 1584) Jurajovi Zrínskemu, jemu posvácuje svoje diela aj D. Zlatarić (Benátky 1597).

[14] Porov. napr. jazyk Pergošićovho venovania J. Zrínskemu (1574), pozri dielo Štefana Verbecija Tripartitum, Belehrad 1909, s. 3—4; ZUNKOVIČ, Z.: Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. In: Rad JAZU 363, Záhreb 1972.

[15] ŠOJAT, A.: Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti). KAJ (Záhreb) 1969, č. 3—4, s. 49, č. 10, s. 65, č. 12, s. 66 a i.

[16] VONČINA, J.: Ozaljski jezično-književni krug. In: Radovi Zavoda za slavensku filologiju, *10*, Záhreb 1968, s. 195 a i.

[17] Porov. BABIČ, S.: Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji. In: Godišnjak, Vinkovci 1969, s. 71—84.

[18] BROZOVIČ, D.: Standardni jezik. Záhreb 1970, s. 127—158.

teľov. Väčšina súčasných osobitostí chorvátskeho spisovného jazyka je obsiahnutá už v dubrovníckej literatúre od začiatku 16. storočia.

Vo štvrtom desaťročí 19. storočia „ilýrsky" kruh okolo Gaja určil na základe politickej a kultúrnej potreby jednotného chorvátskeho spisovného jazyka, majúc na zreteli rozšírenosť štokavského nárečia a úspechy štokavskej literatúry, štokavčinu ako základ spoločného spisovného jazyka. Spisovný jazyk chorvátskych obrodencov si zachoval mnohé prvky zo staršej chorvátskej literatúry[19] a mnohými podstatnými gramatickými pravidlami sa odlišoval od spisovného jazyka, ktorý na základe novoštokavských východohercegovinských nárečí kodifikoval Vuk S. Karadžić. Medzi početnými graficko-fonetickými, morfologickými, slovotvornými, syntaktickými a lexikálnymi osobitosťami spisovného jazyka „ilýrcov" osobitný, štruktúrny význam majú staré pádové tvary v pluráli. Takáto podoba chorvátskeho spisovného jazyka sa aj napriek opačným tendenciám[20] zachovala do deväťdesiatych rokov minulého storočia, keď bola úsilím Maretića, Broza a iných jazykovedcov zavedená do jazykových príručiek ako jediná podoba spisovného jazyka jazyk Karadžičových a Daničičových diel, jazyk novoštokavskej ústnej ľudovej literatúry. Od toho času sa chorvátske a srbské spisovné prejavy stále viac približovali, ale, hoci sú variantnými podobami jednej jazykovej bázy, jedného diasystému, obidva fungujú ako sobitné spisovné jazyky týchto dvoch národov. D. Brozović hodnotí vývin súčasného spisovného jazyka na obidvoch stranách takto: „Vukov východohercegovinský novoštokavský typ, klasický základ spisovného jazyka, u Srbov stále viac dostával podobu ekavského novoštokavského typu napriek tomu, že Srbi ostávali ijekavci, a u Chorvátov stále viac prevládala podoba novoštokavského ikavsko-západoijekavského typu".[21] Okrem toho ani dnes ešte úplne nevymizli stopy vyše storočného vplyvu čakavského a kajkavského spisovného prejavu, ba isté práva v chorvátskom spisovnom jazyku majú aj niektoré osobitosti neštokavských nárečí (napr. hláska *l* v istých prípadoch na konci slabiky: *sol,* gen. sing. *stolca;* produktívnosť istých sufixov, ktoré sú v štokavčine neproduktívne, istá slovná zásoba a iné).

Pestovanie reči a spisovného prejavu, ktorý nie je totožný s jazykovým fondom spisovateľovho nárečia, má v chorvátskych krajoch dlhú

[19] JONKE, Lj.: Književni jezik u teoriji i praksi. 2. vyd. Záhreb 1965 a iné práce tohto autora o jazykových zápasoch 19. stor.

[20] O „rijeckej škole" F. Kurelca pozri VINCE, Z.: Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca. In: Rasprave Instituta za jezik, *1,* Záhreb 1968, o ikavskom kruhu okolo A. Kuzmanića pozri VINCE, Z.: Filološke škole XIX stoljeća u razvoju hrvatskoga književnog jezika. In: Radovi Zavoda za slavensku filologiju, *10,* Záhreb 1968 a i.

[21] BROZOVIČ, D.: o. c., s. 115.

tradíciu. Prvý chorvátsky slovník čakavca F. Vrančića[22] prináša aj niektoré štokavské a kajkavské slová. B. Kašić píše prvú chorvátsku gramatiku,[23] čakavskú, spracúvajúc i niektoré štokavské osobitosti, a čoskoro nato svoje diela píše ikavskou štokavčinou. Veľký kajkavský slovník I. Belostenca[24] obsahuje aj bohatú čakavskú (severnú i dalmatínsku) aj štokavskú (slavónsku a dalmatínsku) slovnú zásobu. Štokavský slovník, ktorého autorom je Della Bella,[25] má toľko čakavských osobitostí, že G. A. van den Berka na ich základe vyslovil tézu o čakavskom substráte v dubrovníckom nárečí, ktorý je podkladom tohto slovníka.[26] O vzájomnom výskyte rozličných nárečových osobitostí v starých literárnych textoch sa už hovorilo.

Vo všetkých jazykových príručkách starších období je úsilie očisťovať jazyk od cudzích nánosov — počnúc Vrančićom cez Vitezovića[27] do 19. storočia, i potom. Puristické zásady priviedli k osobitne významným výsledkom v encyklopedickom lexikografickom a terminologickom diele Slováka B. Šuleka.[28] Purizmus v zmysle novoštokavského cítenia a požiadaviek ovládol písanú reč najmä vďaka vedeckej činnosti T. Maretića a má silný účinok i dnes, napriek postoju mnohých spisovateľov, ktorí, boriac sa s vukovským folklórnym prejavom, vnášajú do svojich literárnych diel archaizmy, provincionalizmy, barbarizmy a dialektizmy. Práca v oblasti kultúry spisovného jazyka a pri realizácii normatívnych požiadaviek nie je inštitucionalizovaná, ale v ustanovizniach hromadnej komunikácie spravidla sú zamestnaní odborníci, ktorých povinnosťou je starať sa o jazykovú správnosť textov; tak je to v rozhlase, v televízii, v redakciách novín a v mnohých vydavateľstvách. Autori nebeletristických verejných textov sa i súkromne radi obracajú na vedecké ustanovizne i na jednotlivcov, hľadajúc rady vo veci správnosti jednotlivých slov a ich použitia vo vete, takže prevažná väčšina verejných textov sa pred uverejnením jazykovo upraví. Jestvuje celý rad diel venovaných starostlivosti o čistotu jazyka, a to už od prvých

---

[22] Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Benátky 1595, pretlač Záhreb 1971.

[23] Institutionum linguae illyricae libri duo. Rím 1604.

[24] Gazophylacium, seu Latino-illyricorum onomatum aerarium. Záhreb 1740.

[25] Dizionario italiano-latino-illirico. Benátky 1728.

[26] Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? 's Gravenhage, Mouton 1958.

[27] Porov. predhovor v Odiljenju sigetskom (1684) a v Priričniku (1703).

[28] Njemačko-hrvatski rječnik. Záhreb 1860; Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja. Záhreb 1874—75; Jugoslavenski imenik bilja. Záhreb 1879; o Šulekovom význame pre súčasný spisovný chorvátsky jazyk pozri JONKE, Lj., s. 125—150.

desaťročí tohto storočia podnes.[29] Medzi takýmito populárnymi dielami založenými na vedeckom poznaní osobitostí spisovného jazyka a jeho základu vyniká práca T. Maretića *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (Záhreb 1924) a *Jezični savjetnik s gramatikom* od skupiny autorov pracovníkov Jazykovedného ústavu Juhoslovanskej akadémie vied a umení.[30]

Základným normatívnym prameňom súčasného spisovného jazyka sú školské gramatiky[31] spracované zväčša podľa veľkej Maretićovej *Gramatiky hrvatskoga ili srpskoga jezika,* ktorá doteraz vyšla v troch vydaniach.[32] Pravda, táto základná vedecká gramatika neopisuje mnohé jazykové osobitosti súčasnej chorvátskej literatúry ani spisovného jazyka vôbec, osobitosti jazykovej štruktúry, ktorá je vybudovaná na báze jedného nárečia, ale ktorá už nie je identická ani s jedným živým nárečím (túto gramatiku totiž Maretić napísal na základe výskumu materiálu, ktorý obsahuje takmer výlučne jazyk diel V. Karadžića a Daničića, patriarchálny jazyk sedliackej vrstvy zo začiatku 19. storočia). Jazykové pravidlá Maretićovej gramatiky, ako aj iných normatívnych a poradenských diel písaných podľa nej požadujú mnohé jazykové realizácie, ktoré už v spisovnom jazyku nežijú alebo ktoré sa nikdy ani neprijali. Nepomerne silnejšia než kodifikovaná norma je p o u ž í v a n á norma, ktorá ideálne spája tradičnú jazykovú prax chorvátskej literatúry s realizáciou súčasného spisovného jazyka, jazyka kultúrnej, vedeckej, vzdelávacej, publicistickej činnosti a verejného života vôbec.

Aj teoretický lingvistický — mladogramatický — základ Maretićovej gramatiky, a teda aj väčšiny iných normatívnych príručiek, je dnes zastaraný. Poznatky súčasnej svetovej lingvistiky, počnúc fonológiou, cez funkčnú lingvistiku, lingvistickú štatistiku, kontrastívnu lingvistiku, sociolingvistiku až po spracúvanie jazykových údajov pre strojový preklad našli odraz v prácach súčasných chorvátskych lingvistov i v oblasti gramatického opisu, ale súčasné vedecké metódy sa doteraz vo

---

[29] Napr. ANDRIĆ, N.: Branić jezika hrvatskoga. Záhreb 1911, ROŽIĆ, V.: Barbarizmi u hrvatskom jeziku. Záhreb 1913, ZORE, L.: Paljetkovanje, In: Rad JAZU, knj. 108, 110, 115, 138, 170; SOLJAČIĆ, M.: Jezični i stilistički savjetnik. Záhreb 1938; GUBERINA, P. — KRSTIĆ, K.: Razlike izmedju hrvatskoga i srpskoga književnog jezika. Záhreb 1940; VIDOVIĆ, R.: Kako ne valja — kako valja pisati. Záhreb 1969.

[30] Záhreb 1971. Autori: PAVEŠIĆ, S. (ktorý zredigoval dielo), BARAC-GRUM, V., MALIĆ, D. a VINCE, Z.

[31] Používajú sa najmä gramatiky od autorov HRASTE, M. — BRABEC, I. — ŽIVKOVIĆ, S. — TEŽAK, S. — BABIĆ, S.

[32] 1. vyd. 1899, 2. vyd. 1931, 3. vyd. 1963 (Záhreb).

väčšej miere neuplatnili ani v základných opisoch a normatívnych príručkách. Okrem toho sa v príručkách nepatrná pozornosť venovala štylistickým hodnotám spisovného jazyka, mnohé slovotvorné, syntaktické a iné súčasné jazykové javy zostali nespracované alebo vysvetlené neuspokojivo, ba i nepresne.

Pre všetky tieto príčiny a pre potreby opisu a kodifikovania súčasného jazykového stavu v Chorvátsku na súčasnom vedeckom základe vypracúvajú súčasní významní lingvisti v rámci Jazykovedného ústavu JAVU novú veľkú vedeckú gramatiku. Jazykový materiál tejto gramatiky sa čerpá poväčšine z literárnych diel tohto storočia a zo súčasných verejných jazykových prejavov a podkladom vedeckých záverov budú teoretické práce z jednotlivých oblastí (uverejnené alebo ešte neuverejnené) od mnohých súčasných autorov, napr. Lj. Jonkeho o aplikácii jazykovednej teórie na chorvátsky spisovný jazyk, D. Brozovića o fonológii, B. Finku o akcentuácii, S. Pavešića o morfológii, S. Babića o slovotvorbe, R. Katičića o syntaxi.

O problémoch opisu súčasnej normy a kodifikácie spisovného jazyka, o špecifickom postavení chorvátskeho spisovného jazyka ako jedného z realizovaných útvarov chorvátskosrbského diasystému, spisovného variantu, ktorý má všetky znaky a spĺňa všetky funkcie ktoréhokoľvek spisovného jazyka, sa píše veľa. Práce z tejto oblasti pre široký okruh čitateľov sa najčastejšie publikujú v časopise *Jezyk,* ktorý je pokračovaním predvojnového časopisu pre kultúru jazyka *Hrvatski jezik.* Mnohé štúdie o jednotlivých teoretických problémoch sa publikujú v časopisoch *Suvremena lingvistika* a *Filologija,* v rozličných zborníkoch, ročenkách a pod. (Rad JAZU, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Radovi Slavenskog instituta, Rasprave Instituta za jezik JAZU a i.), práce z rozhrania lingvistiky a štylistiky sa publikujú často v časopise *Umjetnost riječi,* z času na čas sa lingvistické a lingvisticko-štylistické štúdie zjavujú aj v iných časopisoch, mnohé diela, ktoré spracúvajú túto vedeckú oblasť, vyšli ako samostatné knihy.

Používanie spisovného jazyka ako hovoreného komunikačného prostriedku je najtesnejšie späté s jeho sociálnou prestížou, menšiu dôležitosť má v jednotlivých spoločenských rečových prostrediach a v jednotlivých rečových situáciách: štandardné (spisovné) vyjadrenie je nevyhnutnou podmienkou každého verejného prejavu jednotlivca; odchyľovanie sa od jazykových znakov chorvátskeho spisovného jazyka vo verejnom prejave je znakom inej úrovne komunikácie — bezprostrednejšej, intímnejšej (familiárnej, humoristickej, lokálnej a pod.). Iný je vzťah k osobitostiam spisovného jazyka reči jednotlivcov v situáciách každodenného osobného života: v mestách je mestská reč jazykom sociálnej prestíže, ba aj prisťahovalci sa usilujú priblížiť sa mestskému jazykovému prejavu, a to aj vtedy, keď je založený na

neštokavskom základe (napr. v Záhrebe na záhrebskom kajkavskom, v Splite na splitskom čakavskom), a ich deti sa úplne integrujú do jazykového idiómu svojho prostredia; na dedinách je spisovný jazyk vo svojej hovorenej podobe ohraničený iba na základné funkcie verejného pôsobenia (škola, tribúna), vo všetkých ostatných rečových situáciách je jeho výskyt, ba i výskyt jeho jednotlivých osobitostí v porovnaní s nárečím daného kraja nepatrný. Ale tento fakt ani najmenej nezmenšuje aktuálnu úlohu a význam spisovného jazyka ako národného autonómneho idiómu civilizačnej nadstavby vo všetkých spoločenských a nárečových prostrediach. Preto je aj vedomie potreby skúmať a normovať jeho osobitosti v súčasnej chorvátskej lingvistike veľmi silné a výsledky tohto vedomia a zainteresovanosti lingvistov zaujímajú v celkovom počte lingvistických štúdií význačné miesto i počtom i teoretickým prístupom k problémom i účinkom vo verejnom živote.

Institut za jezik JAZU, Zagreb

Z rukopisu autora preložil Emil Horák.

Devalvácia slova

Kapitolky zo štylistiky (23.)

JOZEF MISTRÍK

Všetko, čo sa často nosí a často používa, sa rýchlo obnosí a opotrebuje. Obnosia sa šaty, opotrebuje sa náradie, nábytok, opotrebujú sa i cesty. Jazyk nie je v tomto ohľade výnimkou. I jazykové prostriedky, ktoré sa veľmi často používajú, môžu sa opotrebovať, až celkom znehodnotiť. Platí to v plnej miere o významoch slov. Slová, ktoré sa v komunikačnom procese vyskytujú veľmi často, strácajú svoj pôvodný význam, menia svoju sémantiku: postupne sa stávajú nenápadnými, až sa celkom prestanú uvedomovať. Zapĺňajú síce istý priestor v texte, ale nesú len veľmi skromnú alebo nenesú nijakú informačnú hodnotu. Hneď na úvod uvedieme príklady, aby bolo jasné, o čom je reč. Dvaja dobre známi sa stretnú v daždi na zablatenej ulici. Prvý z nich chce druhému povedať šokujúcu správu. Aby svoju správu náležite podčiarkol, povie mu na úvod: *Sadni si, čo ti teraz poviem.* Iní dvaja sa stretnú na kúpalisku, pri plávaní a prvý z nich začne svoju správu takto: *Drž sa dobre, čo ti teraz poviem.* V obidvoch prípadoch slovesá *sadni si*

a *drž sa,* pochopiteľne, nemajú pôvodnú sémantiku. Stratili ju častým používaním natoľko, že aj použité v nenáležitých prostrediach sa nepociťujú ako nevhodné. Vôbec nezáleží na tom, že pôvodne sa tu uvedené slová chápali metaforicky.

Ako a kedy sa devalvuje význam slov? Najčastejšie v spontánnych prejavoch, keď sa pozornosť sústreďuje na jazykový výraz. Spontánnymi prejavmi sú voľne hovorené ústne prejavy alebo rýchlo pripravené písomné prejavy.

V ústnych prejavoch — najčastejšie dialogických — sa devalvujú významy oslovení. Také oslovenia ako *kamarát, človeče, braček, synu* sa dnes už adresujú hocikomu, s kým sa vedie voľný dialóg, bez ohľadu na to, či vôbec ide o kamaráta, syna alebo brata. Častým používaním sa stráca aj pôvodná sémantika vulgárnych a obscénnych slov, nadávok, kliatieb. Pre vývin jazyka značí tento jav istý klad, pretože hrubé pomenovania strácajú asociačné spojenia so svojimi pojmami a prechádzajú k citoslovciam. Aj to je jedna z ciest nocionalizácie jazyka. Prebieha tu podobný proces, aký už prekonali biblizmy typu *bože, čerta, prisámbohu.* Pri spontánnom reagovaní sa síce jasne rozlišuje plus a mínus, no na obidvoch stranách sa utvárajú celé rady takých synonymných výrazov, ktoré sa v ústnych prejavoch ľubovoľne zamieňajú. Napríklad namiesto *áno* sa používajú aj výrazy *dobre, tak* alebo slovesá *viem, prosím,* namiesto *nie* sa používajú aj slová typu *kdeže* alebo vulgárne slová. Hovoriaci vníma iba význam kladu a záporu, no neuvedomuje si pôvodnú sémantiku slov, ktorými ju vyjadruje.

Význam slova sa môže devalvovať až do takej miery, že si jeho pôvodnú sémantiku neuvedomíme ani vtedy, keď je nositeľom úplne protichodného významu. Napríklad vo vyhrážke adresovanej previnivšiemu sa dieťaťu *Počkaj, veď ti ja dám!* je pôvodná sémantika slovesa *počkať* v rozpore so zmyslom výpovede. Podobne je to napríklad vo výpovediach: *Ty, počúvaj, nepočúvaj také reči! — Ty o ničom nevieš, vieš. — Pozrite, nepozerajte sa tam!* Atď. O strate pôvodnej sémantiky svedčí to, že všetky tieto slová môžeme vo výpovediach takmer ľubovoľne zamieňať.

Slovo s devalvovaným významom si niekedy podrží iba jednu z pôvodných dvoch zložiek, a to zložku vyjadrujúcu kvantitu, kým zložku s kvalitatívnym významom stratí. Potom v atributívnom použití takéto slovo je schopné zvýrazňovať alebo podčiarkovať kvantitu nadradeného slova bez toho, že by sa dotklo jeho kvality. Túto tézu možno doložiť spojeniami typu *strašne milý, hovadsky pekný, božsky špinavý.* Príslovky v uvedených spojeniach možno ľubovoľne transponovať, lebo ich pôvodné významy sa častým používaním a nedbanlivosťou znehodnotili.

So stratou lexikálnej sémantiky sa najčastejšie mení aj gramatická hodnota výrazu. V spojení vyjadrujúcom prekvapenie *ale choď!* slovo

choď nemá hodnotu imperatívu slovesa *ísť;* obdobne to platí v takých istých situáciách pre výrazy *nevraví, čo nepovieš?.* V spojení *naše Tatry* zámeno nemusí mať len posesívny význam. Slovko *tu* v spojení *a tu prišiel ďalší pretekár* nemá hodnotu príslovky miesta, ale času *(vtom).* V spojení *pekných pár rokov* má adjektívum *pekný* kvantitatívny význam podobne ako má význam kvantity adjektívum *ťažký* v spojení *ťažké tisíce.*

Z uvádzaných príkladov vysvitá, že najviacej sú devalvované hodnoty slov patriacich do jadra slovnej zásoby. V mnohých prípadoch by sa dalo hovoriť o polysémii (viacvýznamovosti), no takáto kvalifikácia je systematickou kvalifikáciou a neplatí pre všetky spomínané prípady. Posun sémantiky slova *drahá* v spojení *drahá mama* by sa zisťoval dosť zložito. Ťažko by sa našiel aj spôsob, ktorým by sa opísal posun sémantiky čísloviek v spojeniach typu *tisíc ráz Vás bozkávam* alebo adjektíva v spojeniach typu *ty si dobrý.* Sú to javy, ktoré už čiastočne patria do psycholingvistiky.

Lenže hodnoty slov sa nedevalvujú iba v spontánnych ústnych a súkromných prejavoch, ale aj vo verejných, a to v ústnych aj písomných prejavoch. Dnes napríklad v náučných textoch slová *záležitosť, skutočnosť, fakt* pri ich nadmernej frekvencii už v podvedomí cítime ako zámená, ktoré môžu stáť v texte namiesto hociktorého presného pomenovania veci. Rovnako je to aj so slovom *problém,* ktoré sa uplatňuje na pomenovanie neznámych javov. Do toho istého radu treba postaviť aj žurnalistické elatívy typu *obrovský, ohromný,* ktoré pri svojej vysokej frekvencii očividne strácajú pôvodné významy a vo funkcii atribútov ich už takmer ani nevidieť. Ale do toho istého radu treba postaviť aj časté oslovenia z rečníckych textov, ktoré pomáhajú iba pri vypĺňaní časových medzier v prejavoch.

Ako devalvácia slova a jeho meniacej sa sémantiky súvisí s kultúrou reči? Používatelia jazyka uplatňujú slovo v textoch najskôr s takou sémantikou, s akou ho prevzali do osobnej slovnej zásoby. Postupom času, najmä pod vplyvom jeho častoty v reči, sa sémantika stráca, alebo jeden význam slova sa neraz posúva do polohy antonymného výrazu. Používateľ jazyka musí pri komunikovaní myšlienok uplatňovať istú štylistickú introspekciu, spätné pozorovanie a spätnú kontrolu používaných výrazov. Slovo žije v priestore a v čase, jeho hodnota často závisí od prostredia, v ktorom sa vyskytuje. Používateľ musí cítiť, nakoľko je použitý výraz v texte frapantný a nakoľko je — naopak — nenápadný. Aj slovo podlieha času — unavuje sa, starne a mení svoj význam. Aj slovo žije.

Devalvácia sémantiky slova súvisí trocha s toleranciou adresáta voči „hodnote" používaných slov. V dnešnej hovorenej reči zďaleka už nie sú biblizmami vo svojom pôvodnom význame citoslovcia, v ktorých zá-

klade je slovo *boh (preboha, božechráň, panebože...)*. Veľmi vzdialené od pôvodnej sémantiky sú aj pejoratívne a obscénne výrazy, ktoré počuť na ihriskách alebo v užších spoločenských kruhoch.

Tento článok nechce byť didaktickým textom, zaujímajúcim stanovisko k frekvencii devalvovaných slov. Chce však nabádať čitateľa k akejsi osobnej hygiene reči, chce poukázať na to, že nielen šaty menia časom svoju podobu a hodnotu, ale ju mení aj reč. Jedno i druhé potrebuje starostlivosť a opateru.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Z telefonickej jazykovej poradne

MATEJ POVAŽAJ

1.1. Základom práce v okruhu jazykovej kultúry, a teda aj v praktickej poradenskej činnosti sú teoretické východiská zhrnuté v Tézach o slovenčine (Kultúra slova, *1*, 1967, s. 33—40). V jednej z téz sa hovorí o jazykovej výchove ako o spoločensky potrebnej a pokrokovej činnosti, ktorej treba venovať zvýšenú pozornosť. Cieľom jazykovej výchovy podľa Téz je „dosiahnuť dobrú kultúrnu úroveň celej jazykovej praxe" (s. 39). Základným činiteľom jazykovej výchovy je škola. Na úroveň vyjadrovania v širokej verejnosti intenzívne pôsobí aj tlač, rozhlas, televízia, film, divadlo a literatúra. Na pomoc jazykovej výchove a jazykovej praxi sa vydávajú rozličné praktické jazykové príručky, učebnice, jazykovedné publikácie a časopisy (najmä Kultúra slova a Slovenská reč). V novinách Nedeľná Pravda, Práca a Večerník sú jazykové rubriky a vo vysielaní Československého rozhlasu relácia Jazyková poradňa, ktoré reagujú na aktuálne jazykové problémy zaujímajúce širokú verejnosť.

1 2. Jazykovej praxi intezívne pomáha aj listová a telefonická jazyková poradňa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Táto poradenská práca sa začala širšie rozvíjať začiatkom päťdesiatych rokov, v telefonickej poradni zo začiatku dosť živelne, v ostatných rokoch organizovane. Táto činnosť sa po utvorení oddelenia jazykovej kultúry sústredila predovšetkým v tomto oddelení. Vybudovala sa kartotéka, v ktorej sa zachytili odpovede na listy a na telefonické dopyty. Tým sa sleduje cieľ odstrániť možnú nejednotnosť v odpovediach a vo výklade jazykovej normy a jej kodifikácie. Cieľom listovej a telefonickej po-

radne je pomáhať jazykovej praxi najmä v tých prípadoch, keď záujemcovia nenájdu odpoveď na svoju otázku v dostupných jazykových príručkách.

2.1. V našom príspevku sa chceme podrobnejšie zaoberať telefonickou jazykovou poradňou. Ako sme už uviedli, telefonická jazyková poradňa má v Jazykovednom ústave dlhú, vyše dvadsaťročnú tradíciu. Zo začiatku na telefonické otázky odpovedali takmer všetci pracovníci ústavu. Záujemcovia dostávali odpovede veľa ráz od odborníkov špecialistov, ale tieto odpovede sa neevidovali. Preto veľa otázok bolo treba riešiť vždy znova. Tak sa niekedy stalo, že na tú istú otázku sa dala odchodná odpoveď. Po sústredení poradenskej služby na jedno miesto začali sa evidovať všetky odpovede a z jednotlivých odpovedí sa kartotéka ďalej priebežne dopĺňa. Tým sa dosiahla jednotnosť v odpovediach a to, že pri opätovnom výskyte tej istej otázky stačí pozrieť sa do kartotéky a s otázkou sa netreba znova podrobne zaoberať.

Po istých skúsenostiach pri evidovaní telefonickej jazykovej poradne možno isté poznatky z tohto okruhu práce zovšeobecniť. Ide nám tu predovšetkým o okruh spytujúcich sa, o pohnútky, ktoré ich vedú k tomu, aby využili telefonickú jazykovú poradňu, o okruh kladených otázok a o to, aký praktický dosah má táto činnosť.

3.1. Okruh spytujúcich sa je veľmi pestrý. Sú to predovšetkým pracovníci najvyšších národných orgánov (Úradu vlády SSR, Slovenskej národnej rady, národných ministerstiev), pracovníci vydavateľstiev, redaktori novín, časopisov, rozhlasu a televízie, korektori, pracovníci rozličných podnikov, úradov, inštitúcií a pod. Je pozoruhodné, že učitelia využívajú túto službu zriedkavo. Bolo by zaujímavé podrobnejšie skúmať príčiny, prečo je to tak. Telefonickú poradňu najviac využívajú pracovníci vydavateľstiev a redaktori. Je to pochopiteľné, lebo denne pracujú s rozličnými textami, upravujú ich a pripravujú na publikovanie.

3.2. Pohnútky, ktoré vedú mnohých používateľov spisovného jazyka k tomu, aby telefonovali do jazykovej poradne, sú rozličné. Možno ich rozdeliť do niekoľkých skupín.

Je to predovšetkým neovládanie normy kodifikovanej v základných normatívnych príručkách a nepoznanie ani základných normatívnych príručiek. S tým azda súvisí aj istá pohodlnosť zopakovať si základné pravidlá a poučky, ktoré sme sa naučili v škole, nezáujem o rozvíjanie vedomostí a poznatkov štúdiom jazykových príručiek a základnej jazykovednej literatúry a vari aj postoj „Načo by som sa sám pozrel do Pravidiel slovenského pravopisu, keď môj problém môžu vyriešiť iní".

Do druhej skupiny možno zaradiť otázky, z ktorých badať neistotu pri správnom aplikovaní pravidiel a poučiek. Spytujúci sa pozná príslušné pravidlo, ale nie si je celkom istý, či ho použil správne. (Naprí-

klad vie, že v tvaroch radových číslovíek sa okrem prvého pádu množného čísla píše vždy tvrdé *y*, ale v konkrétnom spojení *v šesťdesiatych rokoch nášho storočia* nevie rozlíšiť, či ide o základnú alebo o radovú číslovku.)

Tretiu skupinu pohnútok predstavuje neúplnosť kodifikácie v istých bodoch, napríklad nedostačujúco rozpracované pravidlá o písaní veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách, resp. nie dosť presne vymedzený pojem vlastné meno. Sem možno zaradiť aj tvorenie nových slov a termínov, pravopis nových prevzatých slov a pod., čo sa, pravdaže, ešte nemohli zachytiť v jazykových príručkách a spracovať v slovníkoch. Od začiatku používania nového slova alebo termínu po jeho lexikografické spracovanie a zachytenie v slovníkoch uplynie dakedy dosť dlhý čas (spravidla niekoľko rokov). V takých prípadoch si potom používatelia jazyka overujú správnosť slova alebo termínu v jazykovej poradni.

Štvrtú skupinu tvoria niektoré prípady rozkolísanosti normy a nejednotnosť ich kodifikácie v jazykových príručkách. Používateľ jazyka zistí rozdiel v hodnotení slova, v jeho podobe, ako sa zachytáva v rozličných jazykových príručkách, v článkoch jazykovedných časopisov, prípadne aj v jazykových rubrikách. Je len prirodzené, že si potom overuje, ktorá podoba slova, prípadne ktoré hodnotenie slova je správne. Napríklad: Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd.) uvádzajú slovo *sylván* s *y*, Slovník slovenského jazyka IV a Slovník cudzích slov od Šalinga, Šalingovej a Petra (3. vydanie z r. 1970) takisto s *y*, ale Malý slovník cudzích slov od Šalingovej, Praktická príručka slovenského pravopisu od A. Zaunera (4. vyd. z r. 1973) a publikácia Jazyková poradňa II z r. 1960 uvádzajú slovo *silván* s mäkkým *i*.

Do piatej skupiny pohnútok patria stávky — volajúci očakáva od telefonickej poradne rozhodnutie v jazykovom spore. Takých prípadov je však pomerne málo a súvisia vlastne so všetkými predchádzajúcimi.

3.3. Aj okruh otázok je veľmi pestrý. Najviac otázok sa týka slovnej zásoby spisovnej slovenčiny (asi 45 %). Z toho asi jedna tretina sú otázky z tvorenia slov (tvorenie prídavných mien z miestnych názvov, tvorenie názvov osôb, názvov zamestnaní, ženských priezvisk a pod.). Okrem nich sú to otázky týkajúce sa správnosti odborných termínov, hodnotenia slov na rovine spisovnosť — nespisovnosť a otázky súvisiace s lexikálnym významom slov a termínov. Do tohto okruhu možno zaradiť aj otázky týkajúce sa slovenských ekvivalentov rozličných českých slov a termínov (asi 10 % z celkového počtu otázok).

Početne druhú najväčšiu skupinu tvoria pravopisné problémy (vyše 25 %); z toho takmer polovica sa týka písania veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách (najmä v názvoch úradov, inštitúcií, podnikov a ich zložiek). Je prekvapujúce, že ešte veľa otázok sa týka pí-

sania *i*, resp. *y*, najmä v základných a radových číslovkách (typ *ôsmi chlapci, naši skončili piati* = na piatom mieste, *v šesťdesiatych rokoch*), ale aj v tvaroch prídavných mien a v základoch domácich a prevzatých slov. Ostatné pravopisné otázky sa týkajú písania prevzatých slov a používania spojovníka v zložených prídavných menách.

Tretiu skupinu tvoria otázky z morfológie (asi 10 % z celkového počtu), vzťahujúce sa najmä na skloňovanie cudzích vlastných mien a priezvisk typu *Jariabek* (s vkladnou samohláskou *e* alebo *o*) a typu *Fekete* (so zakončením na samohlásku *e*, resp. *i*, *y*).

Ďalšiu skupinu tvoria syntaktické otázky (napr. zhoda rozvitého postponovaného prívlastku, vykanie) a náležité používanie predložiek (najmä predložiek *pre, na, k/ku* a *pri*). Okrem toho sa ojedinele vyskytujú otázky z interpunkcie (najmä písanie čiarky), z výslovnosti a z rozdeľovania slov.

3.4. Dosah telefonickej jazykovej poradne je nerovnaký. V daktorých prípadoch sa odpoveďou uspokojuje iba chvíľkový záujem spytujúceho sa, ktorý odpoveď použije iba v jednom prípade. Vtedy je účinnosť telefonickej jazykovej poradne malá. Ak sa však spytujú redaktori, pracovníci vydavateľstiev, pracovníci ústredných inštitúcií pripravujúci texty adresované širokému okruhu ľudí, potom je dosah telefonickej jazykovej poradne oveľa väčší. Ich prostredníctvom sa totiž ovplyvňuje aj jazyková kultúra širokého okruhu používateľov a vtedy je činnosť telefonickej poradne efektívna.

4.1. V telefonickej jazykovej poradni sa zväčša reprodukuje to, čo sa uvádza v normatívnych príručkách, v slovníkoch a v jazykovedných publikáciách, prípadne sa vysvetľuje norma a jej kodifikácia. Okrem toho sa však touto činnosťou pôsobí na zjednocovanie jazykovej praxe v tých prípadoch, kde nie je jednotná ani kodifikácia (porov. napr. uvedený príklad so slovom *silván*), alebo sa dopĺňa kodifikácia a slovná zásoba spisovnej slovenčiny (napr. pri tvorení nových slov a termínov, pri pravopise istých typov názvov alebo niektorých jednotlivých slov). Ide o také prípady, keď riešenie nemožno nájsť ani v normatívnych príručkách, ani v slovníkoch. Takéto otázky a odpovede sa stávajú základom príspevkov do časopisu Kultúra slova alebo do jazykových rubrík v denníkoch, prípadne do rozhlasovej jazykovej poradne. Na ilustráciu uvádzame názvy aspoň niektorých príspevkov z minulého ročníka časopisu Kultúra slova napísaných na podnet telefonickej jazykovej poradne: *Kašírovať — kašírovač — kašírovačstvo; Žiaruvzdorný, ale žiaropevný, koróziovzdorný; Zvídavý nie je zvedavý* atď.

4.2. Ťažisko telefonickej jazykovej poradne chceme vidieť v spresňovaní kodifikácie, v rozširovaní a ustaľovaní nových jednotiek bežnej slovnej zásoby a terminológie. Takéto zacielenie však predpokladá, že sa používatelia jazyka oboznámia s prístupnými jazykovými príručka-

mi, že budú vedieť s nimi pracovať a nebudú sa obracať na telefonickú jazykovú poradňu vtedy, keď môžu poučenie nájsť v základných normatívnych príručkách. Tu je príležitosť aj pre učiteľov na všetkých stupňoch škôl, aby naučili žiakov pracovať so základnými normatívnymi príručkami.

Ukazuje sa však, že bežní používatelia spisovného jazyka by veľmi uvítali takú jazykovú príručku, ktorá by presnejšie a jednoznačnejšie ako doterajšie Pravidlá slovenského pravopisu riešila jednotlivé pravopisné problémy a ktorá by odstránila nejednotnosť kodifikácie v daktorých bodoch. Takáto príručka by mala dať jednoduché a jasné poučenie o nesprávnych tvaroch a slovách a návod na používanie správnych tvarov a slov, ako aj návod na štylisticky primerané používanie daktorých jazykových prostriedkov. Používatelia spisovného jazyka, ako sa to ukazuje aj z telefonickej jazykovej poradne, sa dožadujú aj toho, aby jazykovedci pohotovejšie reagovali na aktuálne problémy jazykovej praxe a aby v tomto smere viac využívali hromadné oznamovacie prostriedky, najmä dennú tlač, ktorá má na používateľov jazyka veľký vplyv.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

*O významoch slova príhoda v starej a súčasnej slovenčine**

RUDOLF KUCHAR

Dnešný používateľ slovenčiny pozná slovo *príhoda* v dvoch významoch. Predovšetkým ho pozná vo význame „čo sa prihodilo, udalosť, príbeh" a len zriedkavo ho chápe vo význame „vhodná príležitosť" (Slovník slovenského jazyka 3, 1963).

S týmito významami slova *príhoda* sa bežne stretáme aj v starých písomných pamiatkach slovenskej proveniencie od pol. 16. do pol. 18. storočia. Význam „čo sa prihodilo, udalosť, príbeh" dokazujú v starej slovenčine (ďalej sts.) napr. tieto doklady:[1]

* Týmto príspevkom nadväzujem na svoj príspevok *Slová dlh, dlžník vo vývine slovenčiny*. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 357—363.

[1] Materiálovým východiskom tohto príspevku je dokladový materiál pre chystaný Slovenský historický slovník, ktorý je uložený v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, ako aj materiál z vlastnej excerpcie.

ya Gyrzik Sadlyss... gsa w kazny pana boha wssemohucziho, rozpominage/ se na p r i h o d j buduczy, 1617 Žilina (Archív mesta Žiliny, Testamenty); Icte a poradcte se... sprawedlnost mistruw, budu oni wam wiprawať te nagzalostiwegsse hystorie a p r i h o d y, 1781 s. l. (Sermones, s. 50).

Význam „vhodná príležitosť", resp. v podstate súvisiaci význam „náhoda, prípad", ktoré môžeme zahrnúť pod spoločné pomenovanie *sors*, nachodíme v sts. napr. v týchto dokladoch:

Jan Madieras ziadal nas, abychom list zachowani geho a vrozeny wysslyssewsse pro p r z i h o d u a warowany... w knihy mestke zapsaly, 1554 Žilina (Prot Žil T, s. 70 — Archív mesta Žilina, KN — B1); Sors... nenadala p r y h o d a, 1656 (M. Prieleszky, Slovník, s. 166); rospomen se a pomisli staw twug, že sy bila w živote swem počala a ditatko porodila ne z/p r i h o d y, ale z bozskeg wule, 1708 (Agenda Slavica, list č. 75 — OSz. K. Quart. Slav. 29); accidens... pripad, pripadek, p r j h o d a, 1763 (Kamaldulský slovník, s. 8 — ďalej KS).

Popri spomenutých významoch malo slovo *príhoda* v sts. aj ďalšie významy, ktoré súvisia so základným významom „akákoľvek udalosť s dobrým, alebo so zlým koncom". Podľa toho, či šlo o udalosť s dobrým, alebo so zlým koncom, sa v sts. používalo slovo *príhoda* v dvoch významoch. Išlo jednak o význam „šťastie", ale predovšetkým o frekventovaný význam „nešťastie". Niekoľko dokladov na význam „nešťastie":

znamo wam czinime... že se pridalo a stalo se wassemu sinu neyaka p r i h o d a Petrowy Elexowmu skrze neyakeho nepobozneho czloweka v kterehozto sluzyl, že geho tak gest byl, ze gest w/tey geho kazny y vmrel, 1584 Banská Štiavnica (ŠA Banská Štiavnica, Missiles); Stala se byla nekdy p r i h o d a... že totiž byl nie z/chteni, ale z p r i h o d u udereny opatrny muž Yano Deak z Witanoweg... od Mikulaše Illiaše a Mikulaše Stračky, 1640 Lipt. Trnovec (Prot, s. 152); casus... p r j h o d a, nessťasti, 1763 (KS, s. 91); Glückloss, p r i h o d a, szrecha, prigod, 1779 (St. Michaliak, Lexicon, s. 590 — MLR — ďalej Michaliak).

V slove *príhoda* v sts. stretáme sa takto s dvoma výrazne protichodnými sémami (porov. Kuchar, 1973). Séma „šťastie" v slove *príhoda* bola málo frekventovaná. O tom svedčia napokon doklady, ktoré sú iba zo slovníkov:

fortuna ...ssťastj, ssťasstliwost; syn. casus, p r j h o d a, sors 1763 (KS, s. 334); das Glück, dr Zufall, nahoda, p r i h o d a, sstesti... sors 1779 (Michaliak, s. 628).

Nedoloženosť slova *príhoda* s významom „šťastie" v starých slovenských administratívno-právnych i náboženských pamiatkach možno,

hádam, vysvetliť jazykovo tým, že mu konkuruje jednoznačný výraz *šťastie*, a psychologicky tým, že utrpenie, škody, straty sú viac na očiach ako radosť, šťastie. Aj tým sa osvetľuje fakt, že sa v minulosti utvorilo známe príslovie: *Nešťastie nechodí po horách, ale po ľuďoch.* Príslovie, ktoré používali naši predkovia, malo však podľa dokladu zo zač. 17. stor. pôvodne takúto podobu:

Príhoda nechodí po dreve (drevo = strom, teda v konečnom výsledku hora), *než po ľuďoch.*[2] V takejto podobe, ale s nahradením výrazu *príhoda* slovom *nešťastie* sa s ním stretáme opäť na začiatku 18. stor. v písomnosti z Turca:

nesstestia ne po drewe, ale po ludach chodiewa, 1728 (Záborie — ŠA Bytča, Turč. župa, Spisy občiansko-právne, 1728/4).

V Bernolákovom Slovári (Bernolák, 1825—1827), ani u Kálala (1923) sa pri slove *príhoda* s významom „nešťastie" nestretáme.

Slovenské jazykové pamiatky ukazujú, že význam „nešťastie" zo slova *príhoda* začína v 18. stor. ustupovať. Možno tak usudzovať nielen podľa nášho písomného materiálu a z toho, že uvedený význam v slove *príhoda* nezaznačuje vo svojom slovníku ani A. Bernolák, ale i z toho, že aj v skúmanom príslovní sa viacvýznamové substantívum *príhoda* nahradilo substantívom *nešťastie,* ktoré je významovo jednoznačné.

Slovenské nárečia konzervujú mnohé významy slov, často nám zachovávajú významy, ktoré v spisovnom jazyku nežijú. Tak aj zvyšok významu „nešťastie" v slove *príhoda* zachováva nárečie obce Jablonica v okrese Senica napr. vo vete: *Na príhodu tam nebuło ňikoho.* Nejde tu však vyslovene o význam „nešťastie", ale skôr sa slovom *príhoda* vyjadruje zlá, nevhodná, neželateľná náhoda, teda asi toto: na pohovoru, práve, keď by sa predpokladalo, že by tam mal niekto byť, nebol tam nikto.[3]

Štúdium slovenského písomného materiálu z obdobia od pol. 16. do pol 18. storočia ukázalo, že mnohovýznamové slovo *príhoda* malo v starej slovenčine popri dnes známych významoch ešte dva protichodné významy, a to význam „šťastie" a význam „nešťastie". V 18. storočí pod tlakom jednoznačnosti výrazov *nešťastie* a najmä *šťastie* začína zo slova *príhoda* táto dvojsémovosť ustupovať. Zvyšky niektorých významov ostali v nárečiach.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

[2] Vychodíme zo zápisu z roku 1628 z Bacúrova, ktorý je uložený v Mestskom archíve v Banskej Štiavnici (*...zname gest prislowi, žie/by prihoda nechodila po/drivi, než po lidech.*).

[3] Podľa informácie J. Oravca, ktorému za ňu aj na tomto mieste ďakujem.

LITERATÚRA

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Zv. 3. Vyd. 1. Budín 1825—1827.

KÁLAL, K. a KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj náreční. Banská Bystrica, Tlačou Slovenskej Grafie 1923.

KUCHAR, R.: Slová dlh, dlžník vo vývine slovenčiny. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 357—363.

Slovník slovenského jazyka, Zv. 3. Vyd. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 554.

ROZLIČNOSTI

Ako vzniklo meno Kocúrkovo

V slovenskej literatúre je udomácnené meno *Kocúrkovo* (v pôvodnej podobe *Kocourkovo)* od roku 1830, keď vyšla divadelná hra Kocúrkovo. V českej literatúre je názov *Kocourkov* (maskulínum, slovenský názov je neutrum) ešte včašší, lebo Lindove Pražské noviny a Rozličnosti už od roku 1827 prinášali satirické správy a dojmy z Kocourkova. V českej literatúre tento názov popularizoval Josef Jaroslav Langer v prozaickej alegórii Den v Kocourkově, ktorá vyšla v časopise Českého musea roku 1832, teda až po Chalupkovom Kocúrkove.[1] Pretože nie je dokázané, že by bol tvorca slovenského Kocúrkova vedel o včašom českom pojme Kocourkov z roku 1827 (alebo z niektorého neskoršieho obdobia, pričom prakticky prichádzajú do úvahy už len dva roky, r. 1828 alebo 1829), český názov *Kocourkov* tu iba registrujeme.

Ako vzniklo preslávené meno *Kocúrkovo,* ktorým Ján Chalupka označil veselohru, vydanú roku 1830 v Levoči, a potom aj prozaickú skladbu, nedokončenú satiru? Súvisí toto meno s názvom zvieraťa *kocúr,* alebo treba jeho koreň hľadať inde? Menom *Kocúrkovo* Chalupka označuje na jednej strane malomeštiacku obmedzenosť, zadubenosť a filisterstvo, na druhej strane pýchu, namyslenosť a egocentrizmus.

Ján Chalupka mal cit pre tvorenie miestnych mien. Vidno to z jeho románu Bendeguz (1841). V 18. kapitole je reč aj o premenovaní nemaďarských miestnych mien v Uhorsku na maďarské. Spomínajú sa

[1] Pozri aj MAJTÁN, M.: Kocúrkovo, kocúrkovčina. KS, *5,* 1971, s. 217—218.

tam mená *Miškovec, Poloma, Medovarce, Mladnice, Nanince, Preseľany,* až ktosi zakončí zdĺhavé rozprávanie otázkou: „A viete, kde je Bolondvár?" Treba prečítať spomenutú časť Bendeguza a v nej celý dialóg, aby sa ukázalo, ako sa autor vyznal v miestnych menách.

V rade iných miestnych mien stretáme sa u Chalupku aj s menom báčanskej obce *Kucura.* Autor výslovne uvádza toto meno v prozaickom Kocúrkove (1836) a znova sa vracia k nemu v románe Bendeguz (1841). Nazdávame sa však, že meno *Kucura* treba hľadať u Chalupku ešte včaššie, už vo veselohre Kocúrkovo (1830), a to v druhom miestnom mene, šifrovanom hviezdičkami na s. 4 (Mjsto předmluwy). Prvé miestne meno, tiež hviezdičkované, znie: „slyšj po N**ze sa klanět". Druhé ohviezdičkované je: „anebo po K**ře wolat".

Prvé šifrované miestne meno sa spoľahlivo doplní: *po Nireďháze,* pretože Chalupka toto meno pozná a opätovne uvádza. Druhé meno doplňame: *po Kucuře,* a nie *po Kerestúre,* ako je v slovenskom prepise tohto úvodného textu (Ján Chalupka, Drámy, Bratislava 1954, s. 9). Odkiaľ vzal editor tohto vydania Jozef Štolc meno „Kerestúr", nevieme, lebo na toto meno sme u Chalupku nenašli nijakú narážku. Myslíme, že by Chalupka, hoci svoju češtinu veľmi slovakizoval, predsa len bol skloňoval po *K**ru* (po Keresturu), a nie *po K**ře* (to už dáva zmysel „*po Kucuře*"). Výklad *po K**ře = po Kerestuře* pokladáme za vylúčený vzhľadom na Chalupkov zmysel pre správne skloňovanie.

Ako prišiel Chalupka na meno vzdialenej báčanskej obce? Celkom jednoducho. Ján Slávik[2] uvádza pri životopisných dátach zvolenského farára Pavla Makónyiho: „Po dvoch rokoch (rozumej vychovávateľských) prijal nemeckú farársku stanicu v Kucure v Báčke a bol 29. júla roku 1824 vysvätený spolu s Jánom Chalupkom, (povolaným) do Brezna, od superintendenta Adama Lovicha v Bystrici." (Za menom Jána Chalupku doplňame slovo *povolaným,* lebo inak veta nedáva náležitý zmysel.) Chalupka bol vysvätený za kňaza pri tej istej príležitosti, keď aj jeho mladší kolega Makónyi, a vtedy sa dozvedel o jeho budúcom pôsobisku. Meno tohto pôsobiska sa mu pravdepodobne zapáčilo, a tu treba hľadať aj základ pomenovania *Kocúrkovo.* Toto meno nijako nesúvisí s názvom *kocúr,* preto každá podobná etymológia by bola bez najmenšieho vecného podkladu.

Meno *Kucura* zostalo v mysli Jána Chalupku pevne zakotvené. Vracia sa k nemu v Bendeguzovi (1841), a to práve v súvislosti s miestnymi menami, ktoré miškovská pijansko-maďarizátorská spoločnosť chce pomaďarčiť „od Prešporka po Mehádiu, od Kucury po Zborov". Ale dôležitý je najmä spôsob, ako spomína Kucuru v prozaickom Kocúrkove.

[2] Pozri monografiu Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica 1921, s. 810.

Tam sa v 5. kapitole Hronka sťažuje čitateľovi, aké trápenie mal jej „pán tatik" (autor prozaického Kocúrkova), keď naraz každý chcel byť Kocúrkovanom. Hlásil sa jeden z Bieleho Potoka, iný z Lačatína, „z Bečkereku, z Kucury (jakoby Kucura a Kocourkovo byli pan bratř a pani sestra), ba až hen z Trhanové p. richtár atď." (Hronka 1, 1836. zv. II, s. 85). Chalupka teda sám privádza do súvisu názov *Kucura* s názvom *Kocúrkovo* a my tento súvis pokladáme za dokázaný vzhľadom na citovaný údaj o spoločnej vysviacke Chalupku s Makónyim, novozvoleným kucurským farárom.

To, že prvým popudom na utvorenie mena *Kocúrkovo* bola báčanská Kucura, si vysvetlíme z autorovho najbližšieho okolia. Nehľadiac na vzdialenejšie oravské miestne mená *Medvedzie, Srňacie* alebo na považské *Kocurice,* v samom niekdajšom brezninskom okrese nájdeme miestne mená *Bravacô, Medveď,* najmä však *Bujakovo.* Táto dedina bola Chalupkovi najbližšia, lebo mal v nej aj farníkov a podnes je filiálnou obcou breznianskeho evanjelického zboru. Podobu *Bujakovo* mohol teda Chalupka využiť ako dobrý vzor pri utvorení budúceho preslávеného *Kocúrkova.* Pretože by čire *Kocúrovo* (Slovákom bližšie ako *Kucúrovo)* nebolo znelo tak dobre, bolo ho treba trochu zjemniť. To autor docielil vložením spoluhlásky *k,* ktorá sformovala nové meno ako deminutívum. Bolo tak dobre aj z čisto vecných dôvodov: obyvatelia slovenskej Abdéry, takí veľkí vo vlastných očiach, sú veľmi malí a smiešni v skutočnosti. Preto nie sú *Kocúrovania,* ale iba *Kocúrkovania,* a tak sa ich bydlisko stalo Kocúrkovom.

Novoutvorené meno sa neponášalo na nijaké slovenské miestne meno, a tým znemožňovalo zámenu s niektorým konkrétnym slovenským mestečkom (o to práve šlo aj autorovi). Vzniklo zo záľuby autora v nezvyčajnom báčanskom mene *Kucura* a pri utvorení mu bolo vzorom meno *Bujakovo.* Vložené „deminutívne" *k* dostatočne vyjadrovalo hodnotu — skutočnú hodnotu — namyslených slovenských Abdéranov. (Chalupka v Jene hodne čítaval diela nemeckého satirika Wielanda, nuž a nemeckí Abderiti mali k slovenským Kocúrkovanom blízko.) Opísaná genéza mena *Kocúrkovo* je zároveň aj jeho etymológiou. Dokazuje, myslím, názorne, že meno *Kocúrkovo* nijako nemožno dávať do súvisu s menom zvieraťa, lebo kocúr nemá také vlastnosti — ani v rozprávkach a bájkach, ani v skutočnosti —, aké mali slovenskí Abdérania a aké zatracoval pri nich tvorca názvu *Kocúrkovo.**

J. V. Ormis

---

* Poznámka redakcie: Autorov výklad pokladáme za jednu z možných interpretácií vzniku a pôvodu názvu *Kocúrkovo.*

SPRÁVY A POSUDKY

Z ďalšej besedy v Tatrane

Vo vydavateľstve Tatran sa vlani uskutočnili dve besedy vydavateľských pracovníkov s jazykovedcami. O prvej besede sme informovali v minulom ročníku (pozri Horák, G.: Z jednej besedy. KS, 7, 1973, s. 311—313). Druhá beseda sa uskutočnila 26. októbra 1973 a zúčastnili sa na nej J. Horecký a I. Masár. Diskutovalo sa o adaptovaní gréckych názvov bohov, učencov, filozofov, mytologických hrdinov atď. do slovenčiny a o záväznosti spisovnej normy pre každého používateľa spisovného jazyka. Tému besedy podmienili isté špecifické okolnosti — postoj V. Zamarovského, autora knihy Objavenie Tróje, pri reedícii tejto knihy v Tatrane. Autor sa totiž rozhodol kodifikované a istým spôsobom adaptované grécke mená písať podľa gréckeho originálu, t. j. s rešpektovaním kvantity podľa gréčtiny a so zachytením špeciálnych gréckych hlások, ktoré v hláskovej sústave slovenčiny nejestvujú. Beseda sa zorganizovala najmä s cieľom odpovedať na otázku, či je takýto postup možný.

V úvode do diskusie I. Masár poukázal na všeobecne známu kultúrnu a jazykovú skúsenosť, že názvy gréckych miest, hrdinov, učencov atď. sa do spisovnej slovenčiny dostali dávnejšie a že sa prispôsobili jej hláskovému systému. Aj pri vlastných menách ide teda o adaptáciu v preberajúcom jazyku, podmienenú rozdielmi v hláskovej sústave dávajúceho a preberajúceho jazyka. Medzi gréčtinou a slovenčinou sú zreteľné rozdiely v hláskosloví, prízvuku a kvantite, z čoho vyplýva logický záver, že slovenčinu nemožno mechanicky merať gréčtinou. Každý jazyk tvorí osobitný systém, ktorého prvky sa nedajú ľubovoľne prenášať do iného jazyka.

Ďalej sa zdôraznilo, že Pravidlá slovenského pravopisu nezachytávajú vedeckú transkripciu gréckych názvov, ale že tieto názvy kodifikujú v takej podobe, ako sa postupne ustálili častým používaním.

Okrem toho sa v úvode do diskusie načrtli rámcové zásady redigovania diel z antickej literatúry v takej dôležitej zložke, ako sú vlastné mená. Odporúčalo sa postupovať takto:

1. Pri tzv. známych názvoch, t. j. pri názvoch uvedených v Pravidlách slovenského pravopisu alebo v Slovníku slovenského jazyka, je nevyhnutné rešpektovať kodifikované podoby. Napr. pri názvoch typu *Atika, Peloponéz* atď. sa už dnes nemožno vracať k podobám *Attica, Peloponnéz,* teda k podobám so zdvojenými spoluhláskami, lebo z hľadiska slovenčiny zdvojené hlásky nemajú nijakú funkciu a sú vlastne nadbytočné. Takisto treba kvalifikovať pokus znovu uvádzať v ustálených názvoch miest, v zaužívaných menách mytologických hrdinov atď. podoby s gréckou hláskou theta, ktorá sa kedysi dávnejšie prepisovala hláskami *th (Athény).* Spisovná slovenčina sa bez tejto hlásky zaobišla v desiatkach slov patriacich do všeobecnej slovnej zásoby *(th* sa nezapisuje napr. v slovách *teória, teológia, sympatia, etos, entu-*

ziazmus), a tak v popularizačnej literatúre ju netreba písať ani v ustálených vlastných menách, ani v tzv. nových, resp. neznámych gréckych názvoch.

2. Pri tzv. neznámych názvoch (ide o názvy, ktoré sa doteraz nekodifikovali v základných jazykových alebo v iných príručkách) možno postupovať tak, že sa využije analógia so známymi názvami. Ak je v Pravidlách slovenského pravopisu ustálená povedzme podoba *Priamos*, potom ani meno *Priapos*, majúce ten istý hláskový sklad, nie je vhodné písať s kvantitou, t. j. v podobe *Priápos;* ak je v PSP podoba *Herakles*, možno používať aj podobu *Polykrates, Polyneikes*, a nie *Polykratés, Polyneikés;* ak sa v SSJ kodifikovala podoba *Nioba* (gr. Niobé), potom je prirodzenejšie písať aj *Kybela, Semela, Selena, Kydipa, Kaliopa*, a nie *Kybelé, Seléné, Semelé, Kydippe, Kalioppé.*

3. Zovšeobecnené mená treba písať rovnako ako vlastné mená, teda *nestor* i *Nestor* (nie *nestór), titan* i *Titan* (nie *titán).*

4. Pri ohýbaní tzv. neznámych názvov treba vychádzať z morfologických zákonitostí slovenčiny, a nie z toho, ako sa tieto mená ohýbajú v gréčtine (resp. v latinčine). Preto sa odporúča uprednostňovať skloňovanie typu *Ares, Aresa, Aresovi*, a nie *Area, Areovi*, a to aj napriek tomu, že v istom počte takýchto mien sa v nepriamych pádoch dávnejšie kodifikovali prípony s prihliadnutím na grécke alebo latinské skloňovanie (porov. *Ikaros — Ikara, Cicero — Cicerona).*

V diskusii sa pracovníkom vydavateľstva osobitne zdôraznilo, že Pravidlá slovenského pravopisu sú ako normatívna príručka záväzné pre každého, kto verejne používa spisovný jazyk. Nikto nemôže udeľovať nijaké výnimky autorom kníh, článkov, štúdií atď. v tých prípadoch, kde sa jednoznačne ustálil istý spôsob písania, vyslovovania alebo ohýbania slov. Záväznosť PSP sa nesmie obchádzať nejakou redakčnou poznámkou alebo úvodom k publikácii, lebo to v konečnom dôsledku nie je nič iné ako neochota rešpektovať jestvujúcu kodifikáciu.

O rámcových zásadách adaptovania tzv. nových gréckych názvov sa v diskusii poznamenalo, že ich možno aplikovať najmä v beletrii, popularizačnej literatúre a pod., teda s prihliadnutím na štýlové zaradenie textu. Opätovne sa pripomenula potreba odlišovať tento postup od vedeckej transkripcie, ktorá sa môže uplatniť v iných situáciách, napr. pri filologickej analýze textov.

Okrem základnej témy sa rozobrali aj viaceré čiastkové otázky súvisiace s jazykovou stránkou rukopisu, podľa ktorého sa pripravil úvod do diskusie. Z morfologických javov sa za sporný, resp. chybný označil tvar *desatier* (ide o 2. p. mn. č. od podstatného mena *desatoro;* náležitý je tvar *d e s a t ô r* — porov. *kolo — kôl, proso — prôs, lono — lôn* a i.), ďalej tvar *hérojov* (správ. *h é r o o v* alebo *h é r o s o v).* Namiesto predložkových výrazov *vo vnútri citadely, hrať sa v kocky, vytvoriť raketu k vzletu do vesmíru* odporúčali sa ako korektné vyjadrenia *v n ú t r i citadely, hrať kocky, vytvoriť raketu n a vzlet do vesmíru.* Ako štylisticky nevycibrené alebo nesprávne sa hodnotili vyjadrenia *z titulu svojho členstva, jeho menom požiadať o ruku, zlatom bohaté Mykény.* V spisovnom prejave musia ich miesto zaujať vyjadrenia *pre svoje/ vzhľadom na svoje členstvo, v jeho mene požiadať o ruku, Mykény oplývajúce zlatom.* Upozornilo sa, že do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny nepatria slová *bažina* (správ. *močiar), hemžiť sa (hmýriť sa), zviklať (zlomiť* alebo podľa súvislosti aj *pohnúť, zvrátiť), dojednať (uzatvoriť, sprostredkovať), spre-*

pitné (obslužné), nezmerný (nesmierne veľký, nezmerateľný, obrovský), výtečný (znamenitý, výborný, vynikajúci, veľmi dobrý), nutný (nevyhnutný).

I. Masár

Slovenčina v časopise Szocialista Nevelés

Časopis *Szocialista Nevelés* vydáva Slovenské pedagogické nakladateľstvo od r. 1954 pre učiteľov pôsobiacich v SSR na školách s maďarským vyučovacím jazykom. Doteraz vyšlo 18 ročníkov s 12 číslami ročne. V časopise sa venuje značná pozornosť aj otázkam vyučovania slovenského jazyka. V článkoch učiteľov a pedagogickovýskumných pracovníkov sa každoročne uverejňujú poznatky o tom, ako možno dosahovať lepšie výsledky vo vyučovaní slovenčiny, i úvahy prispievajúce k hlbšiemu poznaniu rozdielov medzi slovenčinou a maďarčinou ako vzájomne značne odlišnými jazykmi. Vážime si úsilie maďarských spoluobčanov zdokonaľovať sa vo vyjadrovaní po slovensky a najmä úsilie naučiť žiakov čo najlepšie po slovensky. Malou skúškou ich vedomostí zo slovenského jazyka sú aj preklady nadpisov maďarských článkov do slovenčiny (v obsahu každého čísla sa uvádzajú nadpisy článkov aj po slovensky). Čitateľ (učiteľ maďarskej národnosti) si môže overiť, či by vedel správne preložiť nadpis maďarského článku do slovenčiny. V slovenských prekladoch nadpisov článkov sú však často chyby.

Jazykovú stránku týchto prekladov sme si všimli pri bibliografickom spracúvaní slovenskej jazykovedy za r. 1966—68. V úsilí nekritizovať stav, ktorý sa odvtedy vari aj zlepšil, všimli sme si aj obsahy v ostatnom (18.) ročníku tohto časopisu (z r. 1972—73). Žiaľ, jazyková úroveň sa podstatne nezlepšila, resp. ešte stále nedosahuje potrebnú výšku.

Chyby, ktoré sa vyskytujú v prekladoch maďarských nadpisov článkov do slovenčiny, možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Len porovnaním s príslušným maďarským nadpisom možno zistiť neúplnosť slovenského prekladu (niekedy zdanlivo dostačujúco jasného). Tento typ nedostatku ilustrujeme na nadpise článku *Vplyv maďarského etnického prostredia na vyučovanie jazyka slovenského,* ktorý je prekladom maďarského nadpisu *A szlovák nyelv tanításának regresszív határói magyar etnikai körzetben* (roč. 11, 1966, č. 7). V uvedenom preklade nadpisu chýba „regresszív hatóeröi", t. j. *Regresívne vplyvy maďarského etnického prostredia na vyučovanie slovenského jazyka.* Podobné chyby sú aj v nasledujúcich ročníkoch (porov. napr. aj v č. 8 z 13. roč. 1968: *A gondoskodás fejlesztésével a szellemi megterhelés csökkentéséért — O pestovanie logického myslenia* — presnejšie má byť: *Rozvíjaním logického myslenia znižujeme duševné zaťaženie),* ba ešte aj v ostatnom ročníku (porov. napr. v 2. č. 18. roč. z r. 1972: *A közlekedés szabályainak oktatása és gyarkorlati alkalmazása az alapiskolában — Vyučovanie dopravných predpisov na základných školách* — chýba preklad „gyakorlati alkalmazása", doslovne *cvičné používanie,* správne má teda byť: *Vyučovanie a precvičovanie dopravných predpisov...* alebo *Vyučovanie dopravných predpisov a ich precvičovanie...).*

Opačný prípad, ako sú predchádzajúce, predstavuje taký slovenský nadpis

článku, v ktorom sa oproti maďarskému niečo pridáva, napr. *Oboznamovanie žiakov prvého stupňa s niektorými písmenami a práca s textom na hodine slovenčiny* — v maďarskom texte nejde len o „niektoré" písmená, lež o písmená vôbec: *Betüismertetési és alsótagozatos szövegfeldolgozási eljárások a szlovák nyelvi órákon* (č. 5, roč. 11, 1966); v slovenskom znení článku by bolo vhodnejšie množné číslo: „na hodinách slovenčiny", podobne ako v maďarskom znení.

Iný typ jazykových nedostatkov vzniká doslovným prekladom. V úsilí o prekladateľskú presnosť utvorí sa veta, ktorú by Slovák sotva povedal: Na ilustráciu niekoľko príkladov: *A magyar pedagógia 1967-ben a folyóiratok tükrében — Maďarská pedagogika v zrkadle časopisov v roku 1967* (č. 8, roč. 13, 1968), správne *Maďarská pedagogika* (alebo *Prehľad maďarskej pedagogiky*) *v časopisoch z r. 1967.* Takisto nevhodný je doslovný preklad: *Nyelvművelés. Ne termeljünk selejtet! — Jazyková poradňa. Neprodukujme odpad* (č. 10, roč. 11, 1966), vhodnejšie azda *Pozor na chyby!* alebo *Nerobme chyby!* Aj tento druh chýb pretrváva v časopise podnes; porov. napr. doslovný preklad maďarského článku *A magyar nyelv gimnáziumi tanításának koncepcionális kérdése — Koncepcionálne otázky vyučovania maďarského jazyka na gymnáziách* (roč. 18, č. 3, marec 1972) — lepšie by bolo napr. *O koncepcii vyučovania...* alebo *Kerkasztal* sa prekladá ako *Okrúhly stôl* (č. 10, 18. roč., 1973) — lepšie by bolo *Za okrúhlym stolom.*

Výrazné rozdiely medzi slovenčinou a maďarčinou sú aj v spôsobe nadpisovania článkov. V maďarčine i v odborných článkoch bývajú nadpisy obrazné, menej konkrétne, tak trochu novinárske (porov. napr. v č. 2, roč. 18, 1972) nadpis *Tegyük járhatóbbá az utat — Spravme cestu chodnejšou (!),* správ. *schodnejšou;* ide o článok, pre ktorý by bol výstižnejší napr. nadpis *Uľahčime vyučovanie matematiky.* Rozdiely v štylizovaní nadpisov článkov sú kameňom úrazu aj v iných prípadoch. Porov. napr. ťažkosti s prekladom nadpisu *Pedagógus köszöntő — Zdravica pedagógovi* (č. 1, roč. 13), *Pozdrav pedagóga* (č. 10, roč. 18, 1973) alebo voľný preklad *Pozdrav dr. Imricha Bertóka* (č. 2, roč. 18, 1972). Z maďarského nadpisu nie je jasné, o aké a čie životné jubileum ide. V poslednom z uvedených prípadov sa v slovenskom nadpise už uvádza osoba (ale nie jej životné jubileum). Zjavný je zápas s prekladom slova *köszöntő* — „zdravica, pozdrav". V slovenčine býva v takýchto jubilejných článkoch nadpis typu *životné jubileum* (alebo konkrétne: *k päťdesiatke, k šesťdesiatke, k nedožitej sedemdesiatke* ap.). Z rozhlasových relácií poznáme aj „pozdravy jubilantom", teda analogicky by mohol byť aj *pozdrav jubilujúcemu pedagógovi (pozdrav pedagógovi* by bol málo výrečný). Sloveso *zdraviť* je dnes zastarané, preto namiesto *Zdravíme vyznamenaných učiteľov (Köszöntjünk kitüntetett tanítóinkat,* roč. 13, 1968) by malo byť skôr *Pozdravujeme vyznamenaných učiteľov,* alebo ešte lepšie *Gratulujeme (blahoželáme) vyznamenaným učiteľom.* Nevýstižný a nejasný je aj nadpis článku venovaného jubilantovi s nadpisom *Učedníkova vďaka (A tanítvány hálája;* č. 7, roč. 13, 1968).

Okrem chýb vyplývajúcich z nepresnosti alebo z prílišnej vernosti originálu sú v slovenských nadpisoch aj chyby spôsobené nenáležitým používaním slovesného vidu (porov. *rozšírenie slovnej zásoby,* správne *r o z š i r o v a n i e slovnej zásoby* — roč. 13, 1968), postponovaním adjektívneho prívlastku (typ:

jazyka slovenského nam. *slovenského jazyka* — takmer dôsledne) a nedôsledným korigovaním sadzby (napr. v roč. 18, 1972/73 *zprávy* namiesto správneho *správy, Betrók* nam. *Bertók, chodnejšou* nam. *schodnejšou* a i.).

Nemožno na tomto mieste podrobne vyratúvať chyby a nedôslednosti, ktoré sa vyskytujú v slovenských textoch časopisu *Szocialista Nevelés*. Z uvedeného je však zjavné, že jazykovej úrovni slovenského textu treba venovať viac pozornosti. Dúfame, že v budúcnosti nastane v tomto smere podstatné zlepšenie.

K. Habovštiaková

SPYTOVALI STE SA

Podbanské. — Čitatelia nás často upozorňujú na jazykové problémy, s ktorými sa pri svojej práci stretávajú, a navrhujú, aby sme uverejnili vysvetlenie, ktoré by potom mohli využiť aj ďalší používatelia nášho spisovného jazyka. V ostatnom čase upozornila inžinierka Ľudmila Hesková z Bratislavy na umelo utvorené, nesprávne a nespisovné tvary *Podbansko, ideme z Podbanska, na Podbansko, boli sme na Podbansku,* zjavujúce sa v rozličných správach, podkladoch a iných materiáloch, s ktorými sa pri práci dostáva do styku.

Úradne kodifikovaný a ustálený spisovný názov tejto známej a prekrásnej rekreačnej oblasti je *Podbanské,* v minulosti sa zavše používala aj liptovská nárečová podoba *Podbanskô.* Názov *Podbanské* má gramatickú podobu prídavného mena (ako napr. *dobré)* a tak sa aj skloňuje, teda *idem z Podbanského, smerom k Podbanskému, na Podbanské, boli sme na Podbanskom, lúčime sa s Podbanským* a pod. Aj nárečová podoba *Podbanskô* sa skloňuje ako prídavné meno.

Názov *Podbansko* má podobu podstatného mena. Vznikol umelo, nemá oporu ani v miestnom nárečí ani v literatúre, preto ho nemôžeme odporúčať. Hľadali sme na mapách, v turistických príručkách, v rozličných vlastivedných publikáciách a časopisoch, a všade sme našli iba názov *Podbanské.*

Podoba *Podbanské* mohla vzniknúť viacerými spôsobmi: z predložkových konštrukcií *pod báňom* (to značí pod rúbaňou, pod rúbaniskom), alebo *pod baňou* (ak je nablízku väčší kameňolom alebo stará baňa), alebo aj z konštrukcie *pod Banským,* ak pôvodne takto pomenovaný objekt leží v blízkosti, poniže iného zemepisného objektu, napr. kopca s názvom *Banské.* Neskôr sa potom názov začal používať na pomenúvanie celej väčšej, turisticky vyhľadávanej oblasti.

Zo slovotvorného hľadiska je *Podbanské* názov predponového, resp. predponovo-príponového typu. Zemepisných názvov tohto typu je na Slovensku veľa. Podobne ako názov *Podbanské* majú podobu prídavného mena i názvy ako *Závrské* (to značí „nachádzajúce sa za vrchom"), *Podhorská, Podlužné* a i.

Záverom môžeme ešte zopakovať, že úradne prijatá, ustálená a spisovná podoba názvu je *Podbanské;* tvary v nepriamych pádoch sú z *Podbanského,*

k Podbanskému, na Podbanské, na Podbanskom, za Podbanským. Podoba *Podbanskô* je nárečová, podoba *Podbansko* je utvorená umelo. Príponou *-sko* sa v spisovnej slovenčine tvoria najmä názvy krajín, štátov, napr. *Slovensko, Poľsko, Taliansko* a pod.

M. Majtán

Debnička — truhlička — truhlík. — J. Václavík, Banská Bystrica: „Takmer denne prichádzam do styku s termínmi súvisiacimi s pestovaním priesad. Pri tejto činnosti sa okrem iného používa i náčinie, ktoré so volá *debnička.* Mám však skúsenosti, že žiaci aj študenti si slovo *debnička* často zamieňajú za slovo *bednička.* Tvorca slovenskej botanickej nomenklatúry J. M. Novacký používal v tejto súvislosti výraz *truhlička.* V minulosti sa toto náčinie nazývalo i *truhlík.* Dnešná záhradnícka literatúra od slov *truhlička* i *truhlík* celkom upustila. V istých častiach stredného Slovenska je slovo *truhlík* živé dosiaľ. Označuje sa ním drevená nádoba hranolovitého tvaru bez vrchnáka; vyplýva to i z výkladu J. Loosa i M. Kálala. Debnička na predpestovanie priesad nemôže mať vrchnák. Truhla (truhlička) zvyčajne má vrchnák. Slovník slovenského jazyka vykladá slovo *truhlík* takto: 1. hranatá, obyčajne drevená nádoba na drobné predmety, malá debnička. 2. kraj. priečinok, zásuvka. Známa je i nadávka *ty truhlík.*

Myslím si, že debnička na predpestovanie priesad by sa mala volať *truhlík.* Aký je Váš názor?"

V spisovnej slovenčine v súvislostiach, ktoré uvádzate, odporúčame používať slová *debnička* alebo *truhličkа.*

Slovo *truhlík* neodporúčame, lebo prípona *-ík* je v tejto významovej sfére neproduktívna — nepoužíva sa. To, že sa dakedy namiesto podôb *debna, debnička* použijú nespisovné podoby *bedňa, bednička,* treba pokladať za jazykovú chybu, ale to nemôže byť dôvod na diskrimináciu náležitých spisovných podôb *debna, debnička.*

M. Urbančok

NAPÍSALI STE NÁM

Strúhacia stolica — strúžnica

Konštantín Palkovič v článku Nárečová terminológia a spisovný jazyk (KS, *6,* 1972, s. 289—293) konštatuje, že v slovenskom spisovnom jazyku nemáme doteraz ustálené termíny pre podstavec na ručné pílenie dreva a strúhaciu stolicu — lavicu. Navrhuje prijať termíny *kôň* a *strúhacia stolica.* S prvým návrhom možno súhlasiť, ale druhý návrh treba doplniť o isté poznámky.

V obciach Detvianska Huta (okres Zvolen), Látky a Ipeľský Potok (okres Lučenec) sa strúhacia stolica volá s t r ý k o .

K. Palkovič v citovanom článku nebral do úvahy, že názov tejto reálie je už u Loosa zachytený v podobe *stružník*.[1] Kálal okrem podoby *stružník* uvádza i podobu *stružnica*[2] (s výkladom „stolica na rezanie šindľov"). Nazdávame sa však, že tu ide o istú nepresnosť, pretože stolica na rezanie šindľov a strúhacia lavica môžu byť dve odlišné veci. Záleží na tom, ako u Kálala chápať termín rezanie — či ako pílenie, alebo ako strúhanie. Ak sa má chápať ako pílenie, potom treba povedať toto: V minulosti sa „doštičky" na šindle nepílili, ale iba kálali. Pílili sa len klátiky z kmeňa smreka (resp. jedle) príslušnej dĺžky, asi 50—80 cm), z ktorých sa potom kálali „doštičky" — štiepy — kálanice prierezu rovnoramenného trojuholníka so základňou asi 3 cm. Z týchto štiep sa urobili šindle zostrúhaním, zahladením bokov (ramien trojuholníka) oberučným nožom (nár. poriezom) v strúhacej stolici a vystrúhaním páhy[3] (drážky, žliabku v základni trojuholníka) nástrojom, ktorý sa volá *páhovník*. Pri tzv. páhovaní sa štiepy neupevňovali v strúhacej stolici, ale v osobitnom stojane — na stolici.

A. Bednárik[4] o tom píše: „... kusy dreva (rozumej štiepy, kálanice) sa spracovávali na *strúhacej stolici* ... obojručným nožom ... Po tomto opracovaní sa šindle vkladali do ďalšej *strúhacej stolice,* kde sa na ne robili fugom a či krížikom pozdĺžne jarčeky na spájanie šindľov, fugy." Upevňovanie šindľov v takomto type stolice a vystruhovanie páhy páhovníkom veľmi zreteľne vidno na obrázku č. 22 v knihe J. Lazišťana — F. Michalova Drevené stavby na Slovensku (1. vyd., Martin, Osveta 1971).

Zaujímavý, no azda málo rozšírený typ obojúčelovej stolice z Turzovky je na fotografii č. 37 v citovanej knihe A. Bednárika.

Slovo *stružník* (strúhacia lavica) uvádza i J. Horecký v knihe Slovotvorná sústava slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 122). Vonkajší motivačný znak — účel, t. j. slúžiaci na strúhanie — je tu jednoznačný.

Domnievame sa, že termíny *stružník* a *stružnica* sú vyhovujúcejšie ako navrhované dvojslovné pomenovanie *strúhacia stolica.* Z dvojice slov *stružník* a *stružnica* sa nám ako vhodnejšie javí slovo *stružnica* (podobne ako *hoblica).* K tomuto záveru nás vedú nielen výhody, ktoré toto slovo má ako termín, ale i konštatovanie J. Horeckého, že „príponou *-ník* sa tvoria názvy nástrojov podľa vykonávanej činnosti: *priebojník, pilník, úderník* ... a že prípona *-nica* sa oveľa viac využíva pri tvorení názvov vecí" (c. d., s. 122).

J. Václavík

---

[1] Loos, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči III. Pešť 1871.

[2] Kálal, K.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica 1924, nákladom vlastným.

[3] Formu *pah* uvádza na prvom mieste pred formou *paha* i Kálal. Akademický slovník slovenského jazyka III., s. 9 uvádza ako heslovú podobu *páha,* pričom podobu *pah* kvalifikuje ako nárečovú.

[4] Bednárik, A.: Ľudové staviteľstvo na Kysuciach. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 50.

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 4

Frazeológia v Česko-slovenskom slovníku

ELENA SMIEŠKOVÁ

Problematika pripravovaného Česko-slovenského slovníka bola témou viacerých článkov v tomto časopise.[1] Koncepcia slovníka bola uverejnená v časopise Slovenská reč.[2] V tomto príspevku, ktorý nadväzuje na predchádzajúce, venujeme pozornosť osobitnému problému dvojjazyčných slovníkov, frazeológii, a to nielen preto, že chystaný Česko-slovenský slovník je prvý dvojjazyčný slovník, ktorý spracúvajú lexikografi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, lež najmä preto, lebo frazeologickú zložku slovnej zásoby treba aj v jazykovej kultúre pozorne sledovať a citlivo hodnotiť. Jej spracúvanie v slovníku je aj z lexikografickej stránky mimoriadne náročné.

V súčasnej teórii a praxi dvojjazyčných prekladových slovníkov sa ustálili isté zásady. Základná zásada je, že oproti slovu (slovnému spojeniu) východiskového jazyka sa postaví ekvivalent z jazyka, do ktorého sa prekladá, nie výklad slova (slovného spojenia). Ekvivalentom sa rozumie slovo (slovné spojenie), ktorým v druhom jazyku možno nahradiť slovo (slovné spojenie) východiskového jazyka bez porušenia zmyslu a ktoré má mať podľa možnosti aj rovnakú štylistic-

[1] Pozri HORÁK, G.: Budeme mať česko-slovenský slovník. Kultúra slova, *3*, 1969, s. 321—324. SLIVKOVÁ, V.: Ekvivalent v chystanom česko-slovenskom slovníku. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 11—13. MICHALUS, Š.: Poznámky k výberu slov v chystanom česko-slovenskom slovníku, tamže s. 105—107. PISÁRČIKOVÁ, M.: Z osobitných problémov pripravovaného česko-slovenského slovníka, tamže, s. 266—269.

[2] Pozri Koncepcia česko-slovenského slovníka. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 339—345.